
VIRGILI, Antoni (2001). Ad detrimentum Yspanie. *La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona; València: Universitat de València. 258 p.

El professor Antoni Virgili acaba de publicar un treball nou i molt complet dedicat a la conquesta cristiana de la Tortosa islàmica el 1148, i tracta del procés de formació de la nova comunitat feudal en aquella ciutat i el seu territori immediat.

Amb la seva minuciositat històrica habitual, Virgili descriu els atacs i setges de la ciutat anteriors a l'any 1148. D'aquesta manera, es remunta a la primeria del segle IX i descriu els atacs francs; després, les ofensives dirigides ja des de Barcelona, des de la darrera del mateix segle, amb especial referència als projectes i intents comandats pel comte barceloní Ramon Berenguer III, durant les primeres dècades del segle XII, i, finalment, la campanya definitiva de Ramon Berenguer IV, que culmina, efectivament, amb la conquesta del territori el desembre de 1148 amb la capitulació de la ciutat.

El nostre autor tracta de la intervenció de l'Església, amb detall suficient i ben documentat, i considera decisiva la intervenció del papat, que atorgà una

butlla de Croada (Eugeni III, el 22 de juny de 1147). Descriu la constitució de l'exèrcit feudal que acompanyà el comte de Barcelona, integrat per diferents forces, gràcies a diversos pactes establerts, el més antic dels quals és de 1136. Aquest mateix any, Ramon Berenguer IV ja pactava l'ajut per a la conquesta de Tortosa amb Guillem de Montpeller a canvi de la infeudació de la ciutat, les seves terres i els seus castells.

Malgrat tot, el 1146 es concerten nous convenis. Un amb Guillem Ramon de Montcada, el senescal. Sembla que aquest conveni no va substituir el pacte fet amb Guillem de Montpeller, però a Montcada se li concedeix la tercera part de la ciutat amb el seu senyoriu. Un altre pacte es formalitza amb el Comú de Gènova, que rebrà igualment un terç de la ciutat (del seu domini i jurisdicció).

No es pot oblidar en tot cas l'ajut rebut dels ordres militars del Temple, de l'Hospital de Sant Joan i del Sant Sepulcre de Jerusalem, en virtut de diverses concòrdies més generals establertes entre 1140 i 1143, i amb diferents recom-penses.

D'altra banda, existeixen, i sortosament s'han conservat fins als nostres dies, molts altres pactes particulars amb magnats dels diferents comtats catalans,

així com amb els membres més destacats de la noblesa i diverses ciutats catalanes. En tots els casos es preveuen les oportunes compensacions patrimonials en agraïment pel servei que es presta o, en el seu cas, que s'hagi prestat.

Encara hem d'incloure una llarga llista d'aliats del comte de Barcelona, fonamentalment a títol privat, com és el cas de nombrosos cavallers occitans i aragonesos, de croats anglesos, normands, etc.

A continuació, Virgili s'ocupa del setge i la capitulació de la ciutat de l'Ebre i descriu tot seguit el seu repartiment entre els participants en la campanya segons les concòrdies ja pactades i sense perjudici de concessions noves i igualment importants. Dedicava tot un capítol a tractar sobre l'encaix de la comunitat islàmica a la nova ciutat cristiana, la permanència de la seva aljama, la permissivitat i, a la vegada, les inevitables limitacions al culte propi, la conservació de la llengua, la cultura, etc. de la comunitat vençuda.

I finalment, centrant-se en aquest període transcendent que va des de 1148 fins a 1200, l'autor, en tres grans apartats (que constitueixen la part central del seu treball), s'ocupa de la formació de les senyories feudals, de l'articulació de la nova classe feudal (rendes i pagesia) i de l'organització i explotació de l'espai agrari. En el primer aspecte, refereix amb profusió de detalls el procés d'establiment de l'Església a la ciutat, el domini que assoleix la seva catedral, els nombrosos beneficis i privilegis comtals i reials que rep, l'establiment dels ordes del Temple i de l'Hospital i, amb especial menció, els drets que ob-

tenen els monestirs de Santes Creus i Poblet.

Tot seguit refereix l'establiment de la població cristiana, el repartiment de la terra, la seva organització política i l'ordenació de la justícia, així com els diversos conflictes que se susciten entre els diversos senyors que intervenen amb drets de diversa naturalesa en la ciutat i els seus termes.

Virgili encara ens aporta dades topomíiques, de pesos i mesures que s'introdueixen en aquell territori, dades sobre conreus, del traçat i construcció de les infraestructures hidràuliques, de l'explotació de pous, molins, etc. I finalment, després d'una extensa relació bibliogràfica, es publiquen tres apèndixs documentals: un que llista documents existents a la Catedral de Tortosa, datats entre 1193 i 1200; un altre de documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó entre 1150 i 1200 i un tercer on es transcriu un conveni de 1098 entre Ramon Berenguer III de Barcelona i Artau de Pallars, referent, entre d'altres, a la conquesta i infeudació de Tortosa, document inèdit que expressa un dels molts i antics projectes de conquesta d'aquella ciutat.

Una obra, doncs, fonamental per al coneixement històric i polític de la Tortosa medieval, en el moment en què s'estableixen les bases per a l'ulterior desenvolupament i expansió de la ciutat i la seva comunitat humana.

JOSEP SERRANO DAURA

ORTÍ, Pere (2000). *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales (Anuario de Estudios Medievales, anejo 41).

La fecunda via d'investigació iniciada per Manuel Sánchez sobre la fiscalitat i el patrimoni reial a Catalunya ofereix el seu fruit més evident en la tesi, ara publicada, de Pere Ortí. L'estudi de la fiscalitat barcelonina pren tota la seva importància si tenim en compte que Barcelona constituïa la principal font d'ingressos patrimonials de la monarquia i va esdevenir també la base principal de la fiscalitat d'estat que, al seu torn, reposava sobre les impositcions municipals, les quals havien de nodrir, a la vegada, les arques del monarca i les de la ciutat. D'altra banda, un treball pioner d'aquesta mena obliga a estudiar moltes més coses de les que el títol ofereix: el marc històric i institucional, per exemple, és imprescindible per entendre com s'hi van incardinant els diferents elements.

L'obra s'estructura en dues grans parts, la primera de les quals fa referència al patrimoni reial i la segona a la fiscalitat. L'estudi del patrimoni reial, o millor dit de les seves rendes, ressegueix, en primer lloc, la propietat sobre cases i solars, però sobretot una sèrie de destrets o monopolis que el rei tenia a Barcelona com a senyor de la ciutat: els molins, els escorxadors, les carnisseries, les peixateries i els forns. En cada cas, s'observen primerament els diversos béns i la seva procedència, i les rendes que

proporcionen, sovint limitades per cessions parcials o alienacions degudes a les causes més diverses. En aquest sentit, són molt complets i interessants els apartats dedicats a l'estudi de les taules (i la lleuda) de Mediona, dels alfòndecs i la magnífica reconstrucció de la cessió emfitèutica de les taules del «maell major», que van passar del rei a un senyor mitjà i d'aquest a un propietari del domini útil; com també, tot i les seves diferències, la cessió emfitèutica dels forns.

A pesar de la importància d'aquest patrimoni relacionat amb l'abastament urbà, l'aspecte principal, i també el més complex, del patrimoni reial eren els molins bastits sobre el Rec Comtal. Ortí estudia amb tot detall la successiva construcció de molins i també la cessió dels existents a diferents particulars, així com els complexos repartiments de renda que originaven i els intents reials de recuperar-ne la propietat o, com a mínim, d'incrementar els seus ingressos sobre una activitat tan rendible. D'altra banda, al fil de l'explicació, es fa una descripció interessant i acurada del funcionament dels molins, les seves característiques i els aspectes econòmics de la seva explotació.

La segona part, dedicada a la fiscalitat, se centra més aviat a Barcelona, on Ortí distingeix impostos procedents de tres sistemes fiscals diferents: el sistema fiscal senyorial (amb el comte rei com a senyor), el sistema municipal i el sistema estatal. Després de llistar les principals impositcions de cada grup, Ortí prefereix, però, estudiar les diferents exigències fiscals a partir de la divisió entre impostos indirectes i impostos directes.

Entre els primers, Ortí esmenta i estudia els més antics: lleudes, passatges i mesuratges (que poden rebre els noms més diversos segons els llocs), molts dels quals havien estat alienats per la Corona, totalment o en part, al llarg del segle XIII. D'aquest grup, la cèlebre lleuda de Mediona permet a l'autor una digressió interessant sobre els canvis en el comerç, al fil dels canvis en les tarifes de la lleuda. Vénen després les impositcions municipals sobre articles de consum, especialment el pa, el vi i la carn, que anaren augmentat a mesura que la Corona incrementava les seves demandes de fons. En aquest sentit, la guerra de Sardenya i la guerra amb Castella foren definitives.

Si la documentació relativa als impostos indirectes és molt abundant, en el cas de Barcelona els impostos directes són molt poc coneguts, atès que no s'ha conservat cap llibre de talles o estimes com els que es troben en altres poblacions. Tot i això, cal ressaltar una visió magnífica i innovadora del bovatge i les pàgines dedicades al sorgiment dels fogatges com a instruments de control fiscal, si bé en ambdós casos la referència és més aviat el conjunt del territori que no pas Barcelona.

El conjunt de l'estudi permet a Ortí concloure que hi hagué dos moments importants d'organització impositiva, el segle XII i la part central del segle XIV. En el primer, s'establí la fiscalitat indirecta, que aprofitava el creixement de les relacions comercials per crear diferents impositcions a favor del patrimoni reial; aquestes rendes, però, van experimentar al llarg del segle XIII un important procés d'alienació. A mitjan segle XIV, en canvi,

el predomini correspon a la impositció directa, aviat controlada per la Generalitat.

El llibre d'Ortí és una obra important i sòlida que ens ofereix una visió innovadora i amb un gran poder explicatiu de l'evolució de la fiscalitat, i que, de passada, ens il·lustra sobre molts altres temes secundaris, però no menys importants, respecte a la finalitat de l'estudi.

GASPAR FELIU

MORELLÓ BAGET, Jordi (2001). *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona. Reus i Valls, segles XIV i XV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales (Anuario de Estudios Medievales, anejo 43).

Com l'anterior de Pere Ortí, el llibre de Morelló és també una tesi doctoral realitzada dins del mateix programa d'investigació, dirigit per Manuel Sánchez. Però en lloc d'una ciutat reial com Barcelona, l'estudi se centra en dues viles mercat. L'una, Reus, de senyoria eclesiàstica pura, subjecta a l'arquebisbe de Tarragona, i l'altra, Valls, en un règim de condomini entre el rei i el mateix arquebisbe. A primera vista, la importància del tema sembla menor, atesa la preponderància que, també en l'aspecte fiscal, tenia Barcelona dins de Catalunya i, fins i tot, del conjunt de la Corona; però el treball de Morelló té l'avantatge de poder servir de model per a altres moltes

poblacions, mentre que el d'Ortí queda una mica perfecte en si mateix, però únic.

L'estudi de Morelló mostra bé com la fiscalitat d'Estat es desenvolupa involucrant els municipis, creant a la vegada la fiscalitat municipal. De fet, la fiscalitat d'estat depèn de la fiscalitat municipal: són els grups dominants als municipis els que en gran part determinen la manera com s'han d'obtenir els diners que reclamen tant el monarca com la mateixa organització municipal.

L'obra es divideix en dues parts: en la primera es descriu la situació de les poblacions subjectes d'estudi; les seves relacions amb els senyors i la Corona; la seva inserció en la Comuna del Camp de Tarragona i el pes de la fiscalitat, tant senyorial com reial; els problemes que genera, i les formes de resoldre'ls. La segona part se centra en el detall de l'organització fiscal dels municipis i, en especial, en l'estudi dels seus tres instruments principals: les imposicions sobre el patrimoni, els impostos sobre el consum i el comerç, i la imposició sobre la renda.

La primera part comença amb un capítol dedicat a estudiar les singularitats de la mitra tarraconense com a senyor eclesiàstic, sempre en conflicte amb la monarquia pel repartiment del domini sobre la ciutat i el seu territori, així com les relacions, tampoc fàcils, entre la ciutat i el camp a l'hora de satisfer les despeses comunes (que acabaria més tard en els acords que significarien la creació de la Comuna del Camp) i també la sèrie d'exempcions o particularitats, no sempre fàcils de defensar, de què gaudia el territori tarraconí.

Els capítols següents fan referència al creixement de la pressió fiscal des de finals del segle XIII fins a mitjan segle XIV i a la intensificació de la fiscalitat des de mitjan segle XIV fins a la Guerra Civil, que marca el final de l'estudi. En cada cas s'estudien les noves imposicions i les demandes de subsidi per part del rei i les maneres de fer-hi front, així com l'inici del sistema de pagaments per fogotament.

La segona part està dedicada no només a la fiscalitat observada des de l'àmbit local, sinó també al seu corollari gairebé inevitable: l'endeutament. Comença amb sengles capítols dedicats a les principals formes d'imposició. En primer lloc, l'impost sobre el patrimoni, amb el seu requisit, la formació dels llibres d'estimes i el posterior cobrament de les talles, amb les quantitats assignades a cada contribuent i els diners realment recaptats. A la base dels repartiments mitjançant estimes, hi ha la lluita per una tributació equitativa, però sovint afluïren protestes per la manera com es fan les estimacions i pels intents de prescindir del principi «per sou i per lliura» a favor de pagaments per persona o sistemes mixts, que resultaven més favorables als grups dominants. Altres qüestions recurrents sorgien a causa de la no-actualització de les estimes. Tota l'àmplia problemàtica de les talles (subjectes fiscals i enfranquiments) i de la seva recaptació és estudiada amb un detall que permet comprendre'n la complexitat i, per tant, entendre els enfrontaments que fàcilment generaven.

De cara a la recaptació, no hi ha dubte que resultaven més fàcils els impostos indirectes, però per introduir-los

calia el permís del rei o del senyor, que no sempre estaven d'acord sobre a qui corresponia donar la concessió, fet que originava plets molt llargs. D'altra banda, les imposicions, destinades en principi a satisfer les exigències de la monarquia, acabaren també, a partir de la segona meitat del segle XIV, servint de base per a les finances municipals; la via d'entrada va ser, generalment, el permís per desviar una part dels diners obtinguts per a la millora o la reparació de les muralles. Altres problemes relacionats i estudiats per Morelló són el caràcter temporal de les imposicions (si bé la seva repetició acabaria fent-les pràcticament perpètuas), la modificació de les taxes i les rendicions de comptes. Els productes gravats eren els articles de primera necessitat (pa, vi, carn), generalment amb taxes força elevades, i la circulació mercantil, amb taxes més baixes. S'estudia també el mitjà general de recaptació, l'arrendament de les diferents imposicions que, a la vegada, permet conèixer els noms i les activitats d'arrendataris i fermances.

A les imposicions directes i indirectes s'afegeix, en els municipis estudiats, una tercera forma d'impost: el que grava la renda (en realitat hauria de dir la producció). Sota aquest títol, Morelló posa la proliferació de pagaments sobre els ingressos (onzens, vintens, etc.). El seu objecte principal eren les collites, però afectaven també salaris, rendes o qualsevol altre ingrés. La seva finalitat era subvenir a determinades necessitats, la més corrent de les quals era la liquidació de deutes. L'autorització per crear un impost d'aquest tipus provenia sempre del senyor: no en va es tractava

d'una «còpia» del delme. L'impost afectava tant la gent de la vila com els forasters que hi tinguessin terres o béns, si bé, com sempre, en quedaven exempts els nobles i altres enfranquits per diverses raons, fet que causà algunes topades amb els eclesiàstics. La forma general de gestió era mitjançant arrendament. De fet, tingueren una vida curta: a començament del segle XV van anar essent substituïts pels milenars (Morelló utilitza la forma «milanan» quan tant la forma catalana com la llatina presents en els documents fan una clara referència a «miler»); el milenar era de fet una transmutació a diner i estimada del producte dels onzens i altres parts que, a la pràctica, significava tornar al sistema d'estimes.

A pesar de les diferents formes de recaptació, les quantitats obtingudes no sempre eren suficients i gairebé mai no es podien aportar amb la rapidesa exigida; el recurs al crèdit, al qual Morelló dedica el capítol quart, era la conseqüència obligada de la càrrega fiscal. El crèdit per motius fiscals prenia tant la forma de préstecs a curt termini com la més utilitzada i permanent de censals i violaris, generadors d'un endeutament estructural.

L'estudi del crèdit a curt termini permet veure les dificultats fiscals de les viles i, a la vegada, els prestadors, normalment jueus o petits nobles i eclesiàstics. Tanmateix, la major part de l'endeutament el formaven censals i violaris, que es convertirien ràpidament en una càrrega fixa sobre els ingressos fiscals. A pesar de la limitació que representava la necessitat d'obtenir permís del senyor per poder vendre censals i, per tant, per

a imposar-se el pagament de les pensions corresponents, l'endeutament va ser molt fort sobretot entre 1370 i 1415, però sorprenentment aquesta forta demanda coincidir amb una disminució del for dels censals. Com en el cas del crèdit a curt termini, la creació de censals també permet veure els grups que disposaven de capital i preferien dedicar-lo a l'obtenció de rendes. Membres de la cort, ciutadans honorats, clergues, institucions eclesiàstiques i pagesos benestants són els grups més representats. El resultat va ser un endeutament creixent al segle XIV i una reducció de la càrrega al segle XV, tant per lluita de censals com per la reducció del for.

Com a tancament de tota la problemàtica fiscal, el capítol sisè està dedicat a l'equilibri financer i el pes del deute, amb un estudi tan detallat com permeten les fonts dels ingressos i les obligacions fiscals; equilibri difícil, que va comportar, per exemple, la suspensió de pagaments decretada a Valls el 1406, després d'una caiguda brutal dels ingressos, reduïts a menys d'una sisena part entre 1401-1402 i 1405-1406, que segurament cal interpretar com un intent de la vila d'arribar a un acord amb els creditors que permetés reduir l'endeutament, cosa que no va ser gens fàcil.

En conjunt, l'obra de Morelló conté una gran quantitat d'informació, que utilitza per organitzar una explicació clara de les finances municipals, les formes de recaptació, les seves dificultats i els enfrontaments que van originar, tant dins dels pobles com amb els creditors. Com que no totes les poblacions catalanes poden disposar d'una documentació tan

completa, l'estudi pren una representativitat que va molt més enllà del cas de les dues viles estudiades. És una obra sòlida i bàsica per a un tema tant important com poc conegut.

GASPAR FELIU

SIMON I TARRÉS, Antoni (1999). *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, núm. 210. 286 p.

La ressenya d'aquesta obra pot començar ben bé per la seva frase inicial: «La Revolució Catalana de 1640 és un tema amb una llarga i intensa tradició historiogràfica que es remunta a les abundants cròniques, relacions i fullets dels coetanis». La historiografia sobre la *revolució o revolta* de 1640 s'ha enriquit considerablement des de la traducció de la tesi de John Elliott el 1966. Precisament els treballs inicials d'Antoni Simon, publicats en els primers anys del decenni dels vuitanta, se situaven en un intent de superar l'obra de l'historiador anglès, per la via d'intensificar la recerca sobre els elements conflictius interns de la societat catalana, és a dir, subratllant el concepte de revolució social. Ja en els anys noranta, Eva Serra, en el capítol inicial d'una obra col·lectiva, s'orientava vers el concepte de *revolució política*, similar potser a l'anglesa d'aquells mateixos temps, sense oblidar pas els factors de conflictivitat social.

De tots és sabut el gir que ha experimentat la historiografia occidental en

el darrer terç del segle xx, des de la primàcia de la història econòmica, vers l'interès creixent per la història de les mentalitats. Dins d'aquesta, entesa en sentit ampli, l'evolució del pensament polític i les formes de la circulació de les idees per mitjà de publicacions impreses han donat una nova volada a una història intel·lectual que dins del món anglosaxó no havia deixat de suscitar l'interès dels investigadors, en relació precisament amb la formació dels estats moderns i el paper que hi havien de tenir les institucions representatives. El debat sobre la Revolució anglesa n'és un bon exemple.

El títol de l'obra d'Antoni Simon és un homenatge a la de Christopher Hill sobre el mateix tema britànic. El seu propòsit és el de realitzar un estudi global del pensament polític català en el mig segle, o més, que precedí la revolució. Aquesta possibilitat ve facilitada per l'existència d'estudis diversos sobre aspectes diferents de la vida intel·lectual catalana en aquell període, sobretot les propostes de caràcter polític, o de política econòmica, o interpretacions històriques relacionades amb la vida política. No és la meua intenció detallar els treballs previs que s'han publicat en els darrers vint anys, entre altres coses perquè l'obra ressenyada conté una bibliografia completa i molt actualitzada. En realitat, el principal valor de l'obra consisteix precisament a integrar els resultats de diverses recerques específiques. Un repàs pels diferents temes tractats ens farà veure els diferents elements considerats.

Estudis recents han portat nova llum al pensament de Francesc de Gilabert,

cavaller de les terres de Lleida amb interessos a l'Aragó, defensor d'una monarquia paccionada, articulada en el si de la Corona d'Aragó. Les seves propostes econòmiques traslluen els interessos dels propietaris de les Terres de Ponent. Ja des de la publicació de les obres de Carrera Pujal i de Pierre Vilar, coneixem l'interès dels diferents memorials de política econòmica que es publicaren a Catalunya entre 1620 i 1630, però ara se'ns ofereix per primera vegada un tractament sistemàtic que inclou la comparació amb els arbitristes castellans de la mateixa època, alguns dels quals corresponien també a les posicions proteccionistes defensades per la major part dels autors barcelonins.

Antoni Simon és un dels historiadors catalans actuals interessats per la història de la historiografia. A l'obra, se'ns presenta l'evolució del pensament historiogràfic català dels segles xvi i xvii amb relació a la conjuntura política: reacció enfront de la historiografia castellana que menysté els regnes de la Corona d'Aragó, preocupació pels orígens de Catalunya en relació amb les característiques del seu sistema polític.

La confrontació entre el govern de Felip IV i les forces polítiques catalanes es va plantejar en part en el terreny intel·lectual, del dret i de la història. Els contenciosos de naturalesa constitucional (el jurament del virrei, la cobertura dels consellers de Barcelona, la qüestió dels quints, la defensa de la jurisdicció del general) van enfortir el paper dels juristes com a intèrprets d'un sistema jurídic i polític propi, mentre la polèmica sobre en quina llengua s'havia

de predicar traslluïa un procés sociolín-
güístic de llarg abast.

L'esforç de propaganda que va se-
guir el Corpus de Sang i les seves conse-
qüències és avui en dia ben conegut. Di-
verses publicacions han posat al nostre
abast tant les breus relacions de succes-
sos com les obres més extenses de polè-
mica política, les defensores de la posició
de la Generalitat i dels interessos del
rei de França, i en menor mesura les dels
catalans partidaris de Felip IV. La defensa
de les posicions polítiques es feia amb
constants apel·lacions a la història, a la
Catalunya carolíngia o als orígens elec-
tius de la monarquia a Catalunya. La
polèmica tenia les seves arrels en tot un
corrent de pensament històric anterior
que, al seu torn, reflectia la problemàtica
de la posició de Catalunya dins una mo-
narquia que s'orientava vers la unificació.

Aquest és el contingut de l'obra. En-
cara hi hauríem d'afegir una línia princi-
pal d'interpretació. Simon subratlla la
solidesa del pensament constitucional
català, renovat en el segle XVII i oposat a
un concepte unitari de sobirania provi-
nent de Bodin i que a la Corona de Cas-
tella no havia trobat suficients limitacions
en el seu pensament constitucionalista.

Des d'ara, disposem d'una síntesi
àmplia dels diferents corrents intel·lec-
tuals que confluïren en la Catalunya de
1640. Antoni Simon ha fet una aportació
notable a la història de la cultura del
nostre país. Un extens annex de notes
biogràfiques sobre els autors coetanis
dóna fe de la feina esmerçada i orienta
la nostra comprensió sobre els homes
de lletres de la primera meitat del se-
gle XVII. L'obra és el fruit de moltes lec-

tures, de lectures d'obres del nostre
temps i d'impresos i manuscrits de l'è-
poca. És també fruit d'una atenció a la
imatge dels gravats que adornaven la por-
tada dels impresos de l'època.

PERE MOLAS RIBALTA

CRUSAFONT I SABATER, M. (2001) *Història de
la moneda de la Guerra dels Segadors (Pri-
mera República Catalana) 1640-1652*.
Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Nu-
mismàtics – Institut d'Estudis Catalans.

Ens trobem davant d'un estudi des-
de dos vessants de la història monetària de
la Guerra dels Segadors: el vessant nu-
mismàtic, amb una catalogació exhaus-
tiva de totes les monedes emeses durant
la contesa, i el vessant de la història mo-
netària, d'interpretació del perquè de la
política monetària seguida, en especial
pel que fa a les emissions locals, enco-
ratjades en un primer moment i reprimi-
des més tard per les autoritats catalanes.

Per complir aquest doble objectiu,
Crusafont revisa la situació monetària a
Catalunya abans de 1640, que es caracte-
ritzava per una barreja de moneda cata-
lana d'ús comú i de monedes castelleses
d'or, però sobretot de plata, per al gran
comerç i els pagaments internacionals.
L'inici de la contesa portà el Consell de
Cent barceloní, que era la vertadera au-
toritat monetària a Catalunya, a preveure
les necessitats monetàries que sens dubte
s'havien de presentar; amb aquesta fi-
nalitat es va ressegellar a l'alça la moneda

d'or i es va intentar, sense gaire èxit, encunyar més or. Pel que fa a la moneda de plata, es va optar per monedes de valor mitjà, múltiples del ral (cinc rals i dos rals i mig) i també per múltiples del diner (sisens). Aquestes emissions barcelonines van ser imitades per la major part de les viles reials: fins a trenta tallers van encunyar moneda durant aquests anys. Val a dir, però, que la majoria d'aquestes seques tenien antecedents, encara que fos en la fabricació de moneda de billó. La finalitat d'aquestes emissions era ajudar a finançar els costos locals de la guerra a través de la minva del contingut de plata de la moneda. Tanmateix, la rebaixa no era excessiva: les peces de cinc rals oscil·laven entre els 12,03 g de plata de l'emissió barcelonina de 1640 i els 11,36 g de Besalú: un 5,5 % de diferència, però la majoria es trobaven en una banda molt més estreta, entre 11,70 g i 11,83 g. En canvi, la moneda de billó es va anar degradant al llarg de la guerra: la inicial contenia plata per la meitat del valor que representava, la final era de pur aram.

La llibertat d'emissió acabà teòricament el 1642, si bé per diverses raons algunes seques van continuar emetent, legalment o il·legalment; en aquest cas es feia constar una data d'emissió anterior a la real. Segons Crusafont, la iniciativa d'aturar les emissions locals vingué de les autoritats barcelonines, encara que la prohibició fou obra del virrei francès; de fet, la por a una degradació excessiva de la moneda en devia ser la raó principal.

Tot i aquest major control, la degradació de la moneda corrent no es va poder evitar: les successives emissions de

sisens contenien cada vegada menys plata, amb la consegüent desvaloració de la moneda de compte: l'unça de plata que el 1640 valia 17 sous, en valia 88 el 1652. Havia quedat reduïda a menys d'una cinquena part.

Després de la guerra, va ser necessari tornar a posar ordre en el sistema monetari i fiduciari, resolent una sèrie de qüestions importants, com ara el valor dels dipòsits fets a la Taula de Canvi durant la guerra. En conjunt, les solucions que es van donar es poden considerar relativament equitatives, dins de la pèrdua general de valor de la moneda que la guerra havia ocasionat.

La segona part de l'obra, la més voluminosa, correspon al catàleg, poble per poble, de les emissions fetes durant la guerra; al repertori documental, en el qual hi ha els registres dels documents que fan referència a aspectes monetaris (prop de quatre-cents documents) i, finalment, a la descripció de les peces, portada a terme amb tot el rigor de la numismàtica moderna i que inclou, a més, la seva reproducció: són dues-centes setanta peces, seguides encara de la descripció de proves d'encuny i de falsificacions.

En definitiva, una obra que conjumina el rigor numismàtic amb la integració de les decisions monetàries en el conjunt dels esdeveniments històrics en un moment tan important i, des del punt de vista monetari, tradicionalment tan mal interpretat, com és la Guerra dels Segadors.

GASPAR FELIU

ALBAREDA, Joaquim (ed.). *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714). El dietari del convent de Santa Caterina i les memòries d'Honorat de Pallejà*. Vic: Editorial Eumo. (Col·lecció «Jaume Caresmar». Treballs i materials de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives).

La historiografia de la Guerra de Successió gaudeix d'un estat òptim, si es jutja pel nombre de publicacions que han anat apareixent en els darrers anys. Amb tot, cal tenir present que, malgrat les aportacions notables dels darrers anys, bona part de la nostra visió del conflicte depèn, encara ara, de la centenària obra del benemèrit Salvador Sanpere i Miquel, *Fin de la nació catalana* (recentment republicada per Editorial Base, amb una introducció de Joaquim Albareda), que, al seu torn, es basa, en bona mesura, en les *Narracions històriques* de l'austriacista Francesc de Castellví (actualment també en curs d'edició). Per això, qualsevol edició i comentari crític de les altres fonts primàries de l'època (cròniques, dietaris o altres) ens ajuda, com afirma el mateix Albareda, a guanyar color i a recuperar tonalitats i detalls en la nostra comprensió de les causes i del desenvolupament del conflicte.

En aquesta darrera línia de treball s'inscriu el volum *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714). El dietari del convent de Santa Caterina i les memòries d'Honorat de Pallejà*, editat per Albareda, el qual, per les nombroses contribucions amb què ens ha anat obsequiant en els darrers anys, s'ha erigit com un dels punts de referència més sòlids d'aquest tema historiogràfic específic.

Com en moltes de les obres que darrerament es publiquen, el subtítol, absolutament necessari, és molt més explícit que no pas el mateix títol. Albareda ha recollit en un mateix volum dos textos contemporanis de notable interès. El primer text, anomenat *Dietari de Santa Caterina*, es conserva al fons Joan Crexell de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra. Com el mateix autor afirma, podria tractar-se d'un primer esborrany de la crònica denominada *Lumen Domus*, també coneguda amb el nom *Annals del convent de Santa Caterina de Barcelona, de l'orde dels predicadors*. Aquesta crònica, conservada a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ja era coneguda i havia estat parcialment utilitzada per diversos historiadors. Ara bé, el *Dietari* que reproduceix Albareda és molt més extens i complet que no pas els dits *Annals de Santa Caterina* i, per tant, la seva edició resultava indispensable. Gràcies al dietari, es pot conèixer l'actitud dels dominics de Santa Caterina davant el conflicte (amb les naturals divisions internes), les dificultats diàries del convent i, en definitiva, la vida d'una ciutat en setge. En aquest sentit, el relat dels esdeveniments dels anys més dramàtics (1713-1714) és especialment minuciós i detallista.

Gràcies, doncs, a aquest text, amb el concurs d'altres fonts primàries, s'hauria d'incrementar el nostre coneixement sobre la posició de l'estament eclesiàstic davant el conflicte —un dels punts més deixats de banda— de la qual alguna cosa ens han avançat, entre d'altres, P. Voltes (sobre el paper de la Inquisició) i

Joan Bada, aquest darrer en el volum *Del patriotisme al catalanisme*, recentment publicat per la mateixa editorial Eumo. També hauria de servir per confirmar o matisar si Carles III dugué a terme una política clarament regalista —afirmació que Albareda fa a la introducció—, tema en el qual el doctor Lluch havia concentrat els seus últims esforços investigadors.

El segon text editat per Albareda són les *Memòries d'Honorat de Pallejà*, conservades al fons Llinatge Pallejà de l'Arxiu Nacional de Catalunya. El personatge, Honorat de Pallejà i Riera, no ens era del tot desconegut. D'aquest personatge, fill d'un argenter de Perpinyà, conseller tercer de la ciutat de Barcelona, ennoblit per Felip V, es coneixien algunes de les seves actuacions postbèl·liques, il·lustrades en diversos treballs de Joan Mercader. Ara bé, com que les memòries d'aquest singular *filipista de segona fila* o d'aquest *botifler de segona* abracen el període 1703-1713, constitueixen un document excepcional per copsar l'esperit dels filipistes *de primera hora*. Malgrat tot, de les seves *Memòries*, escrites en un to extremadament personal, no cal esperar-ne grans consideracions de política o d'ideologia; la seva conducta sembla, més aviat, guiada per l'oportunisme i per les fílies i fòbies personals. En aquest sentit, les *Memòries* fan més clars els lligams de Pallejà amb els exiliats filipistes residents a Perpinyà i amb Francisco de Velasco, el virrei que, segons els mateixos filipistes, era considerat el principal culpable de la defecció de Catalunya.

Aquestes dues fonts serveixen per incrementar el nostre coneixement sobre el rerefons quotidià del conflicte.

Certament, emperò, Albareda ens hauria facilitat més la lectura d'ambdues obres i, al mateix temps, les hauria fet accessibles a un públic més ampli, si l'edició dels textos hagués estat acompanyada d'un aparat de notes mínim. Sense aquest vademècum, i malgrat la introducció acurada i lúcida d'Albareda, la lectura queda força dificultada per als no iniciats en la matèria. Això darrer no impedeix reconèixer la importància dels textos editats i de la tasca ingent i prolífica que Albareda està duent a terme en aquests darrers anys, amb les quals es fa més viu i present el trauma col·lectiu que suposà la Guerra de Successió.

XAVIER ESPLUGA

PLADEVALL I ARUMÍ, Antoni (2000). *La Il·lustració a Vic. Les aportacions de Francesc de Veyan i Mola i de Llucià Gallissà i Costa*. Cabrera de Mar: Galerada.

Amb el títol *La Il·lustració a Vic*, Antoni Pladevall i Arumí ens ha fet accessible la major part de la seva tesi doctoral, la qual, amb el mateix nom, fou llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1998. El subtítol —*Les aportacions de Francesc de Veyan i Mola i de Llucià Gallissà i Costa*— resulta molt més explicatiu i definidor del contingut real tractat a l'obra.

En els capítols inicials, Pladevall descriu sumàriament l'activitat cultural i educativa del Vic setcentista. Pel que fa

a l'educació, menciona la labor dels jesuïtes al Col·legi de Sant Andreu de Vic (1717-1767) o la creació del Seminari Conciliar (1749), institucions que supliren la tasca de la Universitat Literària, suprimida el 1717. També recorda una altra iniciativa interessant en el camp de l'educació, l'Escola de Jesús i Maria, activa des de 1803, creada per disposició testamentària del prevere Antoni Bosch i Gallissà (1727-1794), cosí de Llucià Gallissà. El panorama cultural del Vic setcentista és completat amb un estudi del clima literari vigatà utilitzant com a fonts principals els inventaris de les obres impreses a Vic i el catàleg de Marià Aguiló. La situació descrita s'inscriu plenament en la tònica general del país, amb un predomini clar de la literatura de temàtica religiosa (en totes les seves modalitats). Tot seguit, Pladevall traça una descripció força sumària dels principals escriptors i erudits osonencs del segle XVIII, tot evidenciant el pes del gust barroc. Entre aquests —alguns d'ells oblidats il·lustres—, recorda figures com ara fra Antoni de Sant Jeroni (1703-1802), el franciscà Joan López (1730-1798), el dramaturg Llucià Comella i Vilamitjana (1751-1812), el jesuïta Onofre Pratdesaba (1735-1810), Francesc Mirambell (1761-1822), rector de Prats de Lluçanès, diversos artistes com ara Francesc Pla, *El Vigatà* (1743-1805), els Morató i els metges Josep Pasqual i Ramon Vila. Segons l'autor, els únics que acabaren bastint una «obra certament renovadora, d'adscripció moderna», lluny del pes de la tradició barroca, foren els jesuïtes Onofre Pratdesaba i Llucià Gallissà, que ja són coneguts gràcies a la tesi de J. M. Benítez, titulada *La contribució intel·lectual*

dels jesuïtes a la Universitat de Cervera, defensada a la Universitat de Barcelona el 1988.

L'autor assenyala un canvi de tendència a Vic, un «gir radical» (p. 67) el 1784, any en què Francesc de Veyan (†1815), qualificat d'«enorme figura intel·lectual», fou escollit bisbe de Vic. De fet, l'activitat d'aquest bisbe i la seva personalitat i ideologia ens eren conegudes, sobretot, gràcies a la monografia de Valentí Girbau, titulada *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*, publicada el 1996 i que constitueix, encara ara, la millor manera d'aproximar-se al pensament i a les actuacions del prelat. Pladevall s'ha centrat ara en les actuacions *culturals* promogudes per Veyan: la construcció de la nova catedral, la potenciació del Seminari Conciliar i la creació de la Biblioteca Episcopal de Vic.

Precisament, en aquest darrer aspecte, està el principal mèrit del llibre, ja que Pladevall il·lustra, amb particular detall, les vicissituds inicials d'aquesta biblioteca, des de la promulgació del Reial decret de 1772 (que ordenava que els llibres dels col·legis dels jesuïtes es destinessin a unes biblioteques que s'havien de crear a les capitals dels bisbats) fins a la seva obertura al públic, esdevinguda l'any 1806. En aquest sentit, no deixa de sorprendre que la biblioteca trigués més de trenta anys a ser inaugurada. Un retard que no deixa de ser *eloqüent*. Amb tot, tampoc no cal menystenir la importància d'aquesta institució, ja que la Biblioteca comptava amb més de set mil volums, procedents dels col·legis dels je-

suïtes de la diòcesi, de la biblioteca personal del prelat (integrada, segons sembla, per més de tres mil volums) i dels fons adquirits directament pel bisbe Veyan, entre els quals hi havia part de les biblioteques de dos antics professors de la Universitat de Cervera: l'exjesuïta Lluçia Gallissà, repatriat de Ferrara a Vic el 1798, i Francesc Xavier Dorca (†1806), canonge de Girona.

Certament, les aportacions de V. Girbau i ara les d'A. Pladevall ens han permès conèixer i valorar, amb major coneixement de causa, el pensament i les actuacions del bisbe Veyan, que s'inscriuen en el moviment renovador o reformador de l'església de la fi del segle XVIII. Sens dubte, Veyan forma part d'aquell nucli d'eclesiàstics reformadors, anomenat *parajansenistes* o, tal vegada amb massa generositat, *il·lustrats*. Però, al mateix temps, ens han fet veure sobretot la moderació de les seves posicions ideològiques (centrades en el rigorisme moral, el rebuig de l'ostentació i del luxe, la preocupació per la formació espiritual i intel·lectual dels sacerdots i un cert *regalisme*, amb totes les cauteles i prudències del món) i la limitació de les seves actuacions.

La creació de la Biblioteca Episcopal és, doncs, l'anella que lliga la figura del bisbe Veyan amb un altre il·lustre intel·lectual vigatà: el jesuïta Lluçia Gallissà i Costa (1731-1810). Pladevall en fa una acurada semblança biogràfica amb una exposició detallada de la seva educació, marcada pels mestratges de Mateu Aymeric al Col·legi de Nostra Senyora de Betlem a Barcelona i de Josep Finestres a Cervera (formant part d'allò

que ha estat definit per Batllori com «l'escola finestriana»), de la seva activitat docent a Cervera, de l'exili a Ferrara, on ocupà el càrrec de prefecte de la Biblioteca de la Universitat de Ferrara i, finalment, de la seva repatriació a Vic el 1798 (ciutat que havia abandonat quan tenia catorze anys). Precisament, en els darrers anys de la seva vida, Gallissà escrigué la famosa biografia de Josep Finestres, que constitueix el relat no només dels esdeveniments vitals del mestre, sinó que també és una vívida descripció del període més auri de la Universitat de Cervera.

Gallissà és certament una figura de primera línia. Ja el pare Batllori l'havia qualificat com «el més modern i avançat dels professors d'humanitats de Cervera». Ara, gràcies a les anàlisis de Pladevall, es pot copsar la seva vàlua intel·lectual i valorar amb major coneixement de causa tant la seva activitat com les seves aportacions literàries.

Diversos autors ens han assenyalat les cauteles amb les quals cal anar a l'hora d'analitzar la Il·lustració a Catalunya. No és el moment de discutir ara sobre l'abast i les implicacions del terme *il·lustració*. Les recerques de Pladevall deixen veure d'una manera més clara les limitacions d'aquests intents de reforma o de renovació d'inspiració eclesiàstica (si així cal interpretar allò que s'anomena *Il·lustració cristiana*) al Vic del set-cents. L'evidència que Pladevall addueix per parlar de la *sinergia vigatana* creada per la confluència de les dues vies il·lustrades, la reformista *eclairée* de Veyan i la del neohumanisme finestrià de Gallissà, és massa feble com

per postular l'existència d'un nucli *il·lustrat* a Vic. Veyan és, certament, un bisbe *eclairé*, però, molt més moderat en les seves posicions que la resta de bisbes i eclesiàstics (Climent, Armanyà, Amat, Dorca) adscrits a aquest corrent. A més, fou una figura força isolada a la seva pròpia ciutat. Gallissà, malgrat ser nat a Vic, visqué bona part de la seva vida, certament els períodes de major dinamisme, allunyat de la capital d'Osona. Només hi retornà l'any 1798, quan ja tenia més de seixanta-cinc anys. Per tant, la col·laboració entre ambdós personatges tingué lloc en un període relativament breu de temps, des de la tornada de Gallissà (1798) fins a la seva mort (1810), anys que no foren especialment fàcils per al país. L'única col·laboració efectiva entre els dos sembla que va ser la participació de Gallissà en la catalogació i ordenació de la Biblioteca Episcopal.

Certament, però, l'obra contribueix a donar una imatge més rica i matisada del Vic setcentista, però que quadra bé, malgrat els esforços vindicats de l'autor, amb l'atonia general de bona part del país. La imatge general de la Il·lustració a Vic (deixant de banda conscientment els problemes de denominació) continua essent la d'una ciutat mancada de renovació ideològica i bandejada de les importants innovacions econòmiques que transformaven el país. Poc li faltava per esdevenir *ciutat dels sants*.

XAVIER ESPLUGA

PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M. (2001). *Església, territori i sociabilitat als segles XVIII-XIX*. Vic: Eumo Editorial.

L'autor va dedicar uns anys de la seva activitat investigadora a l'estudi de les parròquies en un marc cronològic ampli, des del segle XVII, passant per la crisi de finals de l'Antic Règim i arribant a l'etapa d'introducció del règim liberal. I tracta aquests organismes eclesiàstics com a institucions inscrites de ple en la vida comunitària, social i política de l'època. Els seus plantejaments corresponen i reforcen els d'una renovada història de l'Església o de la vida parroquial, la qual està superant els antics estudis de caràcter hagiogràfic o merament descriptiu, que no es contextualitzaven en la societat. Joaquim M. Puigvert, amb les seves anàlisis, posa les bases per revalorar el paper de les parròquies en el conjunt de les dinàmiques històriques de l'etapa analitzada i per considerar-les referents importants i ineludibles en els estudis d'història social. Des de fa un temps, Puigvert ha decantat els seus interessos vers un altre àmbit historiogràfic. Es tracta del món de les professions liberals del segle XIX, d'on sorgeix una burgesia en certa manera diferent de la industrial i comercial, com se sap molt més estudiada, respecte del qual també es planteja un tractament integrat que s'inscriu en els debats actuals de la història contemporània.

D'aquells estudis de les darreres dècades van sortir algunes publicacions i la seva tesi doctoral inèdita, presentada fa

poc més de deu anys.¹ I, també, el llibre que ara comentem, que s'ha publicat fa poc. Lluny de trobar-nos davant d'uns resultats antics, tenim a les mans una elaboració madura i reposada, que parteix d'un gran coneixement, que en unes primeres etapes es va centrar en àmbits reduïts, com va posar de manifest la magnífica monografia sobre Riudellots de la Selva.² Però Puigvert, després d'aquells treballs d'investigació microhistòrica, fets a escala local o circumscrits en un àmbit territorial concret, va prosseguir l'estudi i va enriquir el seu enfocament inicial, orientant-lo cap a una anàlisi comparativa, a escala catalana i europea, amb lectures, participació en debats temàtics i intercanvis entre professionals.

El resultat és un llibre de síntesi que té el valor de partir d'una anàlisi de detall molt rigorosa, introduïda convenientment i combinada amb altres aportacions per trobar els matisos comparatius. De tot això, l'autor sap extreure'n reflexions innovadores i interpretacions de caràcter general que ofereixen un marc adequat per a investigacions de caràcter monogràfic i suggereixen noves línies de recerca. Es tracta d'un plantejament totalment nou de l'estudi de les funcions de les parròquies i dels rectors en l'etapa posterior al Concili de Trento (1545-1563), a cavall entre les directrius «ofi-

cial» (amb una sèrie de contradiccions que l'autor clarifica magistralment, especialment en l'apartat destinat als rectors, p. 53 i s.) i els requeriments d'unes comunitats, d'entitat diversa, amb graus notables d'autonomia, però totes elles vinculades molt estretament a les seves parròquies.

L'obra, en el seu conjunt, desenvolupa un discurs bàsic: l'Església estava molt implicada en el territori, especialment la institució parroquial, la més pròxima a les persones, i tenia unes capacitats i funcions que permetien conèixer bé i, fins i tot, controlar la gent del lloc, exercir eficaçment les seves funcions pastorals i fiscals, i tenir una important interrelació amb les altres institucions i amb la societat de finals d'Antic Règim; això va canviar radicalment amb la revolució liberal. D'aquesta anàlisi en sorgeixen plantejaments suficients per desmentir tòpics i visions més interessades (en defensa o com a atac) que reals. L'estudi es divideix en les cinc parts següents: el govern eclesiàstic del territori, els rectors, les obres parroquials, les confraries devocionals, les estructures parroquials i, finalment, la revolució liberal.

En la primera de les parts del llibre, l'autor ens mostra la importància de la xarxa institucional eclesiàstica de l'Antic Règim, molt més ben articulada que les governamentals. Aquesta percepció ja la tenien els il·lustrats de l'època, preocupats a construir i reforçar les bases del que havien de ser els estats nacionals i, com a contrapartida, debilitar les sòlides xarxes del poder eclesiàstic, que disposava d'unes capacitats de recaptació més eficaces que les de les monarquies

1. Joaquim M. PUIGVERT (1990), «La parròquia rural a Catalunya (Bisbat de Girona, segles XVIII-XIX)». Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 3 vol. (microfitxa, núm. 2.083) de 1994.

2. Joaquim M. PUIGVERT (1986), *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana.

absolutes. Així, com destaca Puigvert (p. 19), Francisco de Zamora feia constar en el *Diario de viajes hechos en Catalunya (1785-1790)* que «A los obispos, con la práctica de visitar los pueblos de su obispado personalmente, se les ve que hablan con más conocimiento de su territorio que los ministros del rey del suyo». En el primer capítol, l'autor ens ofereix els debats de l'època amb relació als papers de les monarquies, els graus de centralització o d'autonomia territorial i la superposició de les diòcesis i de la xarxa parroquial en aquest context (p. 19-52). Després de Trento, es reforçaren les mesures destinades a territorialitzar l'organització eclesiàstica (amb pràctiques que visibilitzaven aquest control del territori parroquial com ara les processons, el salpàs i d'altres, que cobren sentit després que es posin de manifest, com es fa en aquest estudi, les seves funcions i la conflictivitat que a vegades generaven). Així, la parròquia podia ser especialment eficaç en l'*enquadrament pastoral* i en el cobrament del delme (p. 22 i s.). L'àmbit parroquial va arribar a generar tal sentit de pertinença que, en els orígens de la Catalunya contemporània, la parròquia va ser considerada l'àmbit territorial bàsic de l'exercici dels drets polítics i va esdevenir la circumscripció electoral utilitzada en el primer constitucionalisme.

En la part dedicada als rectors, l'autor ens presenta l'*ideal* tridentí i, com a contrapunt, la realitat diversa i canviant del clergat de l'època, així com les vies de formació, d'organització i de control jeràrquic. En aquesta part, trobem notícies sobre els orígens socials i els orí-

gens geogràfics dels rectors, l'anàlisi dels seus ingressos i nivell de vida, i també l'explicació dels concursos i d'altres formes d'acomodació, de reconeixement de mèrits i d'ascens del clergat en l'escala del benestar. Destaca l'interès amb què són tractats aspectes com ara els sínodes diocesans o les conferències eclesiàstiques, instruments de sociabilitat i de creació de jurisprudència i consens. Així mateix, són molt suggeridors els plantejaments que fa sobre el paper dels rectors en els àmbits de la cultura o de la difusió d'innovacions científiques i tècniques, que tenen un component d'intermediació cultural, però també un altre de més prosaic orientat a aconseguir majors rendiments i un major control de les pròpies rendes (p. 94 i s.).

La tercera i la quarta part canvien el punt de mira del lector, fins ara posat en les institucions eclesiàstiques i en els seus representants, i el situen a l'exterior, en la percepció del feligrès i en l'estudi de les vies d'intervenció civil en la gestió parroquial i en les funcions comunitàries de les parròquies. Són aspectes molt poc estudiats fins ara, que trobaran en aquestes pàgines pautes i criteris d'anàlisi útils on emmarcar coneixements que sovint es troben dispersos i discontinus. D'una banda, l'autor ens presenta les formes d'intervenció del veïnat en l'administració del culte i del temple, a través de les obrieres parroquials, i ho fa amb una curiosa precisió, respecte del seu funcionament, i amb una fina capacitat d'anàlisi del significat de les estratègies adoptades. I de l'altra, relaciona aquestes referències amb els altres fenòmens socials contemporanis i observa quines

repercussions tenien en les dinàmiques parroquials. En aquest sentit, mostra la interrelació entre gestió de la parròquia i gestió del comú o ajuntament, especialment en moments crítics, però també en etapes expansives que motivaven reformes o ampliacions dels temples (p. 111-167). Així mateix, constitueix un apartat de gran interès el que es dedica a les instàncies organitzatives comunitàries que tenien cabuda dins de les parròquies (en especial les confraries devocionals, però també les que permetien altres formes de solidaritat per atendre les penúries i desgràcies dels parroquians). Les confraries eren organitzacions de sociabilitat, per oficis, sexe o edat, amb una notable projecció festiva i un component assistencial important, que no foren prou ben vistes pel reformisme borbònic, com se'ns mostra en aquest apartat (p. 169-194).

Puigvert parteix de l'anterior anàlisi aprofundida de la parròquia posttridentina, una realitat canviant al llarg dels segles analitzats, i, en la cinquena i última part, l'enllaça amb les transformacions radicals que s'introdueixen amb la revolució liberal. La perspectiva és de gran interès, perquè els grans canvis es perceben en la seva veritable dimensió quan es té el coneixement de la situació anterior sobre la qual actuen. El liberalisme, segons mostra Puigvert, va introduir canvis fonamentals en les estructures de l'Església de manera que s'ha de parlar de trencament respecte de l'etapa anterior. D'una banda, les lleis desamortitzadores i l'abolició del delme van significar un canvi essencial en les seves fonts de finançament i una caiguda de rendes notable, malgrat la introducció

de solucions compensatòries que, entre altres coses, van iniciar un procés de funcionarització afeblit per la dependència d'un erari públic insuficient. I de l'altra, va iniciar-se un procés de creació de nous models d'organització i d'intervenció social, al marge de les parròquies. L'anàlisi de Puigvert fa aportacions importants per entendre la posterior conflictivitat i els posicionaments polítics del clergat, en una o altra opció, la caducitat d'algunes pràctiques, la major recuperació de l'església secular que la regular, l'empobriment i la variació dels orígens socials del clergat, o el procés de descristianització dels sectors més populars del món urbà (p. 95-232). Així, entre les virtuts de l'estudi de Puigvert, cal remarcar l'interès de transcendir les periodificacions clàssiques, anar més enllà dels límits del que s'anomena l'edat moderna i oferir una anàlisi del canvi, que posa de relleu els nexes de les transformacions que van tenir lloc en el trànsit de l'Antic Règim al règim liberal.

El plantejament d'aquest estudi treu la història de l'església dels cercles tancats de la mateixa institució i la inscriu en el procés històric general, la situa en els àmbits de la vida comunitària de l'Antic Règim, posa èmfasi en una sèrie de funcions bàsiques de la parròquia, més enllà de les pastorals, i hi aplica mètodes d'anàlisi i interpretacions que li permeten inscriure les seves aportacions en els debats historiogràfics actuals. Algunes de les aportacions de Puigvert en aquesta obra constitueixen un marc referencial indiscutible per a estudis locals o generals del període analitzat.

MERCÈ RENOM

MILLET I BEL, Salvador (2001). *Història de l'agricultura espanyola durant els segles XIX i XX*. Edició a cura de Jaume Mateu i Giral. Lleida: Pagès editors.

L'obra de Salvador Millet constituïa fins ara un cas ben estrany en el món de la bibliografia: era un treball inèdit, però, a la vegada, citat i utilitzat repetidament. Sobretot Jaume Vicens i Vives en féu un gran ús en obres com ara *Industrials i polítics* i *Manual de Historia Económica de España*, que tant han influït en la formació de la majoria d'historiadors del país, en especial els afeccionats a la història econòmica.

Premi Francesc Cambó de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1951, la seva publicació s'ha demorat mig segle just. Malgrat les dificultats per publicar en català els anys cinquanta i de totes les explicacions complementàries que s'hi puguin donar, és una misèria a afegir a tantes altres que han afligit el país. Només el cinquantenari ha esperonat dues institucions, a les quals Salvador Millet era prou pròxim, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i la Cambra de Comerç de Barcelona, a donar suport econòmic a la publicació.

L'obra té un esquema clàssic en cinc grans etapes: una introducció que correspon al final del segle XVIII, l'etapa de canvis legals de la primera meitat del segle XIX, la situació a mitjan segle XIX, la transició a l'agricultura del segle XX i la situació agrària al primer terç del segle XX. De fet, era difícil que l'autor pogués fer gran cosa més, atesa la migradesa de la base de la qual havia de partir; el mateix Cambó li retreia, amb admiració, però a la vegada amb una mica de por,

la gosadia d'haver emprès un estudi global sense disposar dels mínims estudis parcials previs. Val a dir que, amb tan poca base, Millet reïx a donar una visió clara de l'evolució de l'agricultura espanyola centrada en dos aspectes: els canvis legals i l'evolució de la producció. Avui l'obra resulta sortosament endarrerida, però conserva aspectes útils, com ara la recollida de lleis i disposicions que d'alguna manera afectaven la marxa de l'agricultura i, en especial, les xifres de producció que aconseguí recollir. A part d'aquest endarreriment normal pel pas del temps i l'avenç de la investigació, el llibre també peca de la càrrega ideològica que hi aboca l'autor, així com del mètode emprat, que consisteix a partir per a cada capítol del comentari d'algunes grans obres d'agronomia.

En el primer aspecte, Millet és un defensor acèrrim del dret de propietat, contrari a qualsevol tipus de propietat col·lectiva que no sigui l'eclesiàstica, partidari de la llibertat d'empresa i, per tant, enemic de qualsevol intromissió de l'Estat en l'economia, si bé se li reclama l'adopció de polítiques proteccionistes. El mal no està en aquestes opcions, sinó en el fet que Millet mesura la marxa de l'economia agrària d'acord amb el barem del seu ideari, fins i tot quan és manifest que els resultats obtinguts per la seva adopció resulten, en determinats aspectes, ben minsos.

En el segon aspecte, els autors utilitzats per Millet com a fil conductor són, en primer lloc, Jovellanos, el qual sens dubte va tenir una influència gran, si bé difusa i esbiaixada, sobre la legislació espanyola posterior. Però després presta

atenció a Fermín Caballero, l'obra del qual, tot i ser molt discutida, no va tenir cap efecte pràctic, i a Joaquín Costa que si bé tingué alguna influència, no va ser en els aspectes que Millet s'entreté més a comentar. En arribar al segle xx, s'abandona l'estudi de les personalitats i el seu paper l'ocupa en un cert aspecte l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, del qual s'assenyala la preocupació per a la millora de l'agricultura i secundàriament el Pla d'Obres Hidràuliques.

Que el llibre estigui avui sortosament desfasat per l'avenç decidit de la historiografia agrària durant el darrer mig segle no vol dir que la seva publicació sigui inútil, ben al contrari i per diverses raons. Entre aquestes destaquen l'aproximació que permet a la mentalitat de les classes propietàries catalanes, de les quals Millet esdevé l'eco, les descripcions clares de diversos processos i, per damunt de tot, l'aparell estadístic reunit. Es podria dir que les xifres reunides per Millet s'haurien pogut publicar soles, però sens dubte tenen molt més valor veient com van ser obtingudes i incardinades en l'obra.

Millet comet l'error d'acceptar com a punt de partida les xifres, impossibles perquè són massa altes, del *Censo de Frutos y Manufacturas*. Aquest punt de partida esbiaixat li condiciona la visió de l'evolució posterior i és la causa de la major part de les crítiques que han rebut les seves sèries. Però les xifres següents, a partir de mitjan segle, són encara d'utilitat, atès que Millet va fer una feina pacient de recol·lecció, però també de crítica de les xifres oficials existents.

Una revisió ràpida de l'apèndix bibliogràfic permet mesurar-ne la importància i l'esforç: hi ha sèries sobre l'evolució de les superfícies conreades, la producció agrària, els rendiments per hectàrea i la producció per habitant per als anys 1800, 1860, 1880, 1900, 1910, 1920, 1930 i 1935. Més completes, any per any, generalment des de mitjan segle xix, hi ha també estadístiques de les importacions de cotó en floca, de blat, de farina, de cafè i de sucre (totes elles en quantitat i en valor) i de les exportacions de blat, farina, vi corrent, vi de Xerès, taronges i llimones, avellanes, ametlles i oli d'oliva, també en quantitats i valors. De manera més elaborada, Millet ordena, segons el seu valor, els principals productes agraris d'exportació i d'importació, per als mateixos anys dels primers apèndixs. També publica, des de 1891, estadístiques detallades de les hectàrees sembrades de cereals i dels quintars mètrics obtinguts, en comparació del rendiment d'altres països; de la producció de vi i d'oli; de la importació de fosfats, i del consum d'adobs minerals.

En definitiva, l'obra de Millet era un clàssic abans de ser publicada i ho continuarà essent. En aquest aspecte, i també perquè era de pura justícia que un treball tan citat no romangués inèdit, cal agrair als editors que ens l'hagin fet a mans.

A continuació de l'obra de Millet es publica un extens estudi de l'editor, Jaume Mateu, sota el títol «El sistema agrari contemporani. Aproximació i interpretació». Tot i que conté aspectes interessants i que mereix, sens dubte, ser publicat, és més que dubtós que l'obra de Millet requerís una cloenda tan

extensa. Després d'un apartat preliminar on Mateu explica les dificultats que la migradesa bibliogràfica disponible va representar tant per Millet com per al mateix Vicens a l'hora de confeir un estudi sobre l'agricultura espanyola, dedica una sèrie d'apartats a l'estudi de l'opinió que l'obra de Millet ha merescut dels historiadors que l'han utilitzada, de la informació de què aquest disposava i de la controvèrsia actual sobre l'evolució de l'economia espanyola. Tot plegat és interessant, si bé desigual, i no acaba de justificar el títol proposat.

La primera part, a pesar de l'incert en la idea, topa amb un problema irresoluble: de tots els autors que se citen, només Vicens havia vist l'obra de Millet, de manera que la resta són més aviat comentaristes o crítics del que diu Vicens. D'altra banda, tots critiquen les xifres de Millet amb més o menys èmfasi, però tots les acaben utilitzant. La revisió de la bibliografia citada per Millet té un interès escàs, un cop afirmada la seva migradesa. L'apartat següent es dedica al comentari sobre els plantejaments dels reformistes citats per Millet i les crítiques de què han estat objecte. De fet, es limita pràcticament als comentaris de D. Villar i Jaume Balmes sobre Jovellanos, seguits d'uns comentaris de Miguel Artola sobre Balmes, i als comentaris de J. Buxeres sobre Fermín Caballero i als de Ricardo Robledo sobre Joaquín Costa. La darrera part està dedicada a la pervivència i a la visió actual d'alguns tòpics agraris acceptats per Millet. Comença valorant les idees actuals de l'evolució de l'agricultura espanyola a partir de l'obra d'A. M. Bernal, per, a continuació, tornar enrere

i discutir, basant-se en l'obra de B. Calderón (1904), el problema del conreu del blat a preus protegits. Repassa després els avenços agraris centrant-se en l'actuació de l'IACSI. Finalment, estudia el tema del paper de l'empresariat en l'agricultura espanyola a partir dels estudis d'A. Florencio i d'A. Cabral, tots dos centrats en l'agricultura andalusa. Tot plegat és interessant, però ni és prou elaborat ni afegeix gran cosa a la comprensió de l'obra de Millet.

En tot cas, cal felicitar els que van decidir l'edició d'una obra tant temps esperada i tots els que han intervingut en ella.

GASPAR FELIU

ARNABAT MATA, Ramon (2001). *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*. Vic: Eumo. (Col·lecció «Referències»; 34)

Com explica Josep Fontana en el pròleg, la tan coneguda Constitució de Cadis només estigué vigent durant els anys tan poc coneguts del Trienni Liberal, sobretot a Catalunya. L'obra d'Arnabat ve, per tant, a omplir un buit: explicar la normalitat constitucional i, a la vegada, els errors propis i els interessos i les pressions dels contraris, interiors i exteriors, que la van fer impossible. El Trienni Liberal representa un intent de posar Espanya al pas d'Europa, de dur a terme la revolució burgesa; el seu fracàs faria que aquesta no s'acabés d'imposar

mai. La Segona República va ser encara un intent en el mateix sentit, que tampoc no es va poder consolidar.

La situació d'Espanya a la darrereria del segle XVIII era la d'un antic règim insostenible políticament, però socialment prou fort per impedir qualsevol canvi que afectés els interessos de les classes dirigents. Per als anys del Trienni, Arnabat distingeix tres grups en pugna: els revolucionaris, partidaris d'una nova organització política i social caracteritzada per la liquidació del feudalisme i el predomini de la burgesia; els contrarevolucionaris, beneficiaris de l'ordre feudal, que consideraven el nou sistema com a irreconciliable amb els seus interessos de classe, i els antirevolucionaris, perjudicats per la manera com s'implantà l'ordre constitucional. Entre aquests, el grup principal seria la pagesia, partidària de la liquidació de l'ordre feudal, però a la qual el nou ordre va resultar igualment desfavorable.

Arnabat descriu en primer lloc la revolució de 1820 i les dificultats amb què de seguida va topar, a pesar de la preocupació de les autoritats per mantenir l'ordre i donar un caràcter moderat als esdeveniments; dificultats a l'interior, on aviat aparegueren les primeres protestes absolutistes, però sobretot dificultats procedents de l'exterior a causa del potencial revolucionari de l'exemple espanyol, que va portar a efímeres proclamacions de la Constitució de Cadis a Nàpols, Sicília, el Piemont i Portugal, i va posar els governs contrarevolucionaris contra el règim espanyol.

De fet, la revolució de 1820 va ser obra principalment dels alçaments mili-

tars i, tot i que aquests van poder comptar amb un cert suport popular, la major part de la població rebé amb indiferència el canvi de règim: ningú no estava disposat a defensar la monarquia absoluta, però el nombre d'entusiastes del nou règim era limitat. En aquest apartat, Arnabat peca, a parer meu, d'un excés d'optimisme quan parla d'una «xarxa liberal» prèvia; sobretot a Catalunya, on res no es mogué fins a *el alzamiento* militar de Tarragona el 9 de març, més de dos mesos després de l'inici de la revolta. D'altra banda, l'oposició amb què topà molt aviat el nou règim va portar a la divisió dels liberals entre moderats i exaltats.

L'obra es divideix en dues grans parts: la primera explica la posada en funcionament del règim constitucional a través de les noves institucions. Arnabat ressalta la importància dels ajuntaments electes que, per regla general, van quedar en mans de les famílies benestants i mitjanes dels pobles, però que van significar una renovació important de persones i mentalitats respecte als ajuntaments anteriors. També destaca el paper de les diputacions, que es convertiren en l'instrument principal d'organització de la resistència contra les partides reialistes. Pel que fa a les Corts, els diputats catalans, tots de tendència liberal, van ser la meitat moderats i l'altra meitat exaltats. Els principals enfrontaments entre aquests dos grups van sorgir entorn de la Milícia Nacional Voluntària i les societats patriòtiques. Assenyala també que el liberalisme només aconseguí un cert arrelament a les comarques costaneres (de l'Empordà al Camp de

Tarragona) i algunes ciutats grans, com ara Lleida, Manresa o bé Vic.

La segona part del llibre està dedicada a l'estudi de l'actuació dels governs liberals. La pretensió dels homes del Trienni era posar fi al règim feudal i fomentar el desenvolupament capitalista; per això, les seves primeres actuacions anaven destinades a augmentar el mercat de la terra amb la desamortització dels béns eclesiàstics i municipals, a la desvinculació dels béns nobiliaris (per tant la cessió als nobles en plena propietat de les seves terres feudals) i a la reforma tributària, que es volia més homogènia i sense privilegis. Tot això, amb l'ajuda de mesures proteccionistes, havia de permetre la formació del mercat nacional espanyol. Però aquestes propostes van topiar d'entrada amb la manca de liquiditat i la magnitud del deute públic, que va obligar a acudir a emprèstits exteriors. Pel que fa a la formació del mercat nacional, l'intent de forçar-lo mitjançant un proteccionisme que arribava al prohibicionisme topava amb els interessos dels comerciants, que havien estat una de les bases del règim, i també amb la manca de bones comunicacions, aspecte en el qual no es va poder avançar durant aquests anys.

Els fets narrats en aquesta segona part són més coneguts, però Arnabat aconsegueix una explicació coherent i clara, basada en la gran oposició entre constitucionalistes i absolutistes, l'ajut que aquests van rebre sempre de les potències absolutistes europees reunides en la Santa Aliança i l'escissió dels liberals entre moderats i exaltats.

Sobre aquest canemàs es descriuen

les mesures de política econòmica, en especial en el sector impositiu i en la propietat de la terra, i l'oposició que van generar, ja fos pels canvis que implicaven o per la inoportunitat del moment en què es pretenien implantar. De fet, les reformes liberals van resultar una oportunitat per a la burgesia urbana, però van ser molt poc sentides com una millora de la situació de la pagesia. Els pobles, que en el primer moment s'havien apressat a destruir els senyals del domini senyorial (escuts, forques...), aviat es van sentir decebuts pel manteniment gairebé intacte de l'entramat econòmic senyorial, per la substitució del delme en espècie pel mig delme en diner, que en un moment de caiguda de preus els resultava més oneros, per la política desamortitzadora, que en res no beneficiava la major part de la pagesia, i per dos fets fortuits: l'epidèmia de pesta groga de 1821 i les males collites de 1821 i 1822, molt ben aprofitats per la propaganda reialista, en especial dels eclesiàstics. Tot plegat va girar una part important del camp català contra el règim liberal i va ser el ferment per a l'acció de la guerrilla reialista, però, sense tant soroll, potser va ser encara més important el desencís de gran part de la població davant la manca de solucions que el règim liberal ofería als seus problemes concrets.

En aquestes condicions, després d'uns alçaments de tempteig i sense gaire èxit el 1821, la primavera de 1822 es produí l'aparició de diverses partides de guerrillers reialistes, més o menys coordinades. La insurrecció posà doble-

ment en perill el règim liberal: pel fet en si, reblat per la conquesta de la Seu d'Urgell i la instal·lació a la ciutat d'una regència reialista, i perquè va incrementar l'escissió entre moderats i exaltats, que es queixaven de la lenitat de les autoritats en la persecució de la guerrilla i la repressió de la propaganda liberal. A final d'any, la situació semblava haver-se girat a favor dels constitucionals, que havien derrotat les guerrilles i expulsat la Regència d'Urgell, però, de fet, ja l'octubre de 1822, les potències absolutistes, reunides al Congrés de Verona, havien declarat que no es podia permetre l'existència de governs representatius a cap lloc d'Europa i que per tant calia derrocar el règim liberal espanyol. França va ser l'encarregada de l'operació i, sense gaire oposició, l'exèrcit francès va aconseguir alliberar el rei i retornar-li els seus drets absoluts.

Després de recollir les opinions de diversos personatges liberals sobre les causes de la derrota, Arnabat posa en relleu que es va tractar d'una derrota militar facilitada, però, per diverses causes de tipus econòmic, social, polític, cultural i militar. Entre les causes econòmiques i socials, destaca que les reformes empreses els anys 1821 i 1822 van empitjorar les condicions de vida de les classes populars, especialment al camp. Les responsabilitats polítiques passen bàsicament per l'actuació dels governs moderats, més preocupats per tenir a ratlla els exaltats que per combatre la contrarevolució, i per l'actuació de la Corona i de l'Església, que no van escatimar mitjans per oposar-se al nou règim. Pel que fa a les causes populars,

Arnabat destaca que no es pot defensar la pretesa incompatibilitat entre poble i revolució. Potser podria haver afegit que l'analfabetisme i la dependència cultural respecte al clergat van impedir un vertader coneixement del nou règim per part de la majoria de la població pagesa. Però tampoc no s'ha d'oblidar que la revolució liberal era una revolució burgesa, en benefici de la burgesia i de les poblacions urbanes, i molt poc atenta als interessos de la pagesia.

Sigui com sigui, la caiguda del règim va ser deguda a una intervenció exterior: sense ella, a la llarga, els errors liberals haurien quedat segurament com a *pecats de joventut*. Per això té raó Arnabat quan es nega a acceptar que el trienni fos una *revolució fracassada* i prefereix etiquetar-la com una revolució «derrotada militarment i reprimida políticament», com reiteradament ha succeït en la història d'Espanya.

En definitiva, la tesi d'Arnabat, que ha donat peu a aquesta i altres obres, entre llibres i articles, no hi ha dubte que serà per molt temps una obra bàsica imprescindible per al coneixement del primer intent, malauradament truncat, de dur a terme la revolució burgesa a Catalunya.

GASPAR FELIU

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (2001). *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*. Barcelona. 448 p.

El professor d'història contemporània doctor Sánchez Cervelló, de la Universitat Rovira i Virgili, ens ofereix una nova aportació històrica de les Terres de l'Ebre, una aportació centrada en un període extens: des de la primeria del segle XIX amb l'arribada de Napoleó fins a la primera meitat del segle XX amb la Guerra Civil espanyola i la victòria de les forces del general Franco contra la Segona República.

L'autor construeix amb detall els fets bel·licosos, la persecució i la represió que pateixen els habitants i les comunitats que poblen aquest ampli territori que es coneix i defineix ja com Terres de l'Ebre: les actuals comarques de la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix Ebre i el Montsià. Una reconstrucció fidel a partir de fonts documentals diverses, moltes inèdites, d'una nombrosa bibliografia i, sobretot pel que fa al darrer període franquista, a partir d'importants testimonis de persones protagonistes dels fets que s'exposen.

I tot sempre partint de petites històries, com es diu, «que tenen vida pròpia i segueixen el discurs narratiu dels romanços antics». Per les planes del llibre passen afrancesats, guerrillers, bandolers, guàrdies civils, mossos d'esquadra, sometents, obrers, pagesos, etc., tot passant la guerra contra el francès, les guerres carlines, les conspiracions reialistes i la Guerra Civil.

Estem davant d'una aportació molt important per al coneixement històric

d'un període, d'altra banda, molt fraccionat per la historiografia catalana, i l'única obra d'aquesta naturalesa que dóna una visió de conjunt dels diferents conflictes polítics i militars que s'han viscut al país i, concretament, en l'àmbit territorial que l'ocupa.

El primer capítol es dedica a l'ocupació napoleònica, entre 1808 i 1814. Es tracta del setge de Tortosa i la conquesta de la zona, i, evidentment, de la resistència als francesos amb successius aixecaments armats i insurreccions contra l'exèrcit invasor en les principals localitats de la zona, sense oblidar la decisiva intervenció eclesiàstica (el bisbat tortosí i el clergat rural).

Un altre capítol es refereix al regnat de Ferran VII (entre 1814 i 1833). Un període marcat pel retorn a l'Antic Règim, malgrat la victòria contra els francesos i la inauguració de l'Estat constitucional (amb la sanció de la Constitució de Cadis de 1812). Després de la recuperació liberal (Trienni 1820-1823), s'inaugura la Dècada Ominosa, un període de govern de Ferran VII marcat també per les qüestions dinàstiques de successió a la corona entre la seva filla i el seu germà Carles I, en conseqüència, per l'esclat de la primera guerra. Abans, l'autor es refereix a la revolta dels *camulluents* (1822-1827), i la profunda crisi social que assola el país entre 1828 i 1833 amb la reaparició de quadrilles de bandolers (dits els *gleves*).

Entre 1833 (a la mort de Ferran VII) i 1840 té lloc la Primera Guerra Carlina en la qual destaca de forma preeminent el general Cabrera. El moviment i el pretendent carlí troben un ressò molt ampli a

les Terres de l'Ebre. Sánchez descriu els conflictes, els setges i l'ocupació carlins de la zona, de les seves ciutats i viles, de manera extraordinàriament documentada; així fins a la derrota carlina el 1840.

En un altre capítol datat entre 1840 i 1868, se'ns explica el conflicte que enfronta el general Espartero i la regent Maria Cristina, que acaba amb la renúncia d'aquesta a la regència a favor del militar. Però resseguint el treball de Sánchez, ens endinsem en la història política i social d'aquell període llarg i conflictiu, amb una crisi social encara no superada. Ara assistim a l'aparició dels guerrillers carlins, antics presoners de guerra que actuen per motius ideològics i amb la complicitat de certs sectors de la població.

I ja aquell any 1868 es produeix la revolució del general Prim, amb la col·laboració d'altres alts militars, que provoca la caiguda d'Isabel II i la instauració d'una nova monarquia parlamentària en la persona d'Amadeu de Savoia (Amadeu I d'Espanya) que dura escassament fins al 1872, quan es proclama la Primera República espanyola. Aquest moment delicat també és aprofitat per les forces carlines que provoquen un nou enfrontament civil. L'exposició de Sánchez sobre aquests fets és extraordinàriament documentada, amb nombroses dades i dates sobre fets, insurreccions, enfrontaments, etc., sempre amb relació a llocs i viles de la zona i als seus habitants.

Finalment, amb la restauració de la dinastia borbònica per proclama militar de 1874, s'inicia un nou període històric en el qual és l'oligarquia la que assalta el poder, en paraules de l'autor. Sánchez descriu la implantació del nou sistema

polític i la seva repercussió a les comarques de l'Ebre, amb la instauració del nou sistema bipartidista, l'aparició i consolidació dels partits conservador i liberal amb dades electorals, la introducció del moviment associatiu en el món agrari i en cercles pròxims a l'Església, etc. En aquest context, no manquen les referències importants i interessants als moviments republicà, carlí i catalanista a la zona. I en tot cas es descriuen els factors socials, econòmics i polítics que fan reeixir una crisi no superada després del llarg segle XIX i que desemboca en els fets de 1923 dirigits pel general Primo de Rivera.

En un altre capítol, doncs, que s'inicia amb l'adveniment de Primo de Rivera, es repassen els darrers anys de la monarquia alfonsina, en els quals el més destacable és l'aparició de les primeres formacions polítiques que han de protagonitzar la proclamació de la Segona República el 1931. Òbviament, el darrer capítol d'aquest llibre extraordinari està dedicat a la darrera República espanyola i a la Guerra Civil, com el darrer episodi bèl·lic en el nostre país, sense oblidar nombrosos testimonis de la repressió i la persecució política dels primers anys de la dictadura del general Franco.

Una obra, doncs, fonamental no solament per al coneixement històric de les Terres de l'Ebre en un període recent, sinó també per l'interès indubtable d'un tema escassament tractat. És una excel·lent visió de conjunt d'una part de la nostra història, que introdueix testimonis personals en un intent de recuperar la memòria col·lectiva.

JOSEP SERRANO DAURA

GARRABOU, Ramon; PLANAS, Jordi; SAGUER, Enric (2001). *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo Editorial.

El punt de partida d'aquesta investigació és l'anàlisi, des de la microhistòria, de qüestions relatives a la història agrària, com ara els sistemes de tinença de la terra i d'organització del treball, les característiques del cicle productiu o els límits del medi natural en l'aplicació de determinats recursos, en el context de la gran propietat a Catalunya. Amb aquest estudi, Garrabou, Planas i Sauer participen en el debat europeu relatiu a les vies a través de les quals es produí la transició cap al capitalisme agrari. Els autors es plantegen si l'absència del model teòric clàssic, propi d'algunes regions del nord d'Europa, que requeria la participació empresarial dels propietaris en el marc de grans explotacions mecanitzades, amb una important disponibilitat de capital i amb una mà d'obra assalariada abundant, va ser la causa del modest creixement del camp català durant el segle XIX i fins a la segona meitat del segle XX. Consideren que la inexistència d'aquest model obliga a plantejar com es va desenvolupar el capitalisme agrari a Catalunya i quin va ser el paper que la gran propietat va tenir en aquest procés.

Per fer aquestes anàlisis, Garrabou, Planas i Sauer han utilitzat llibretes de comptabilitat de vuit arxius patrimonials de grans propietaris que tenien finques en diferents indrets del territori català. Tal com expressen els autors, el nombre reduït de finques analitzades s'intenta compensar amb una representativitat geogrà-

fica que permeti fonamentar les seves hipòtesis per a la totalitat del territori.

L'estudi de les sèries de comptabilitat, que ja fa anys que analitzen i de les quals n'han publicat resultats parcials en diferents articles, els ha permès en aquest darrer treball presentar una proposta teòrica sobre els fonaments en els quals es va desenvolupar el model català.

Aquest treball parteix de l'anàlisi d'una base documental que presenta moltes dificultats. Qualsevol investigador que hagi consultat la comptabilitat de l'Antic Règim sap que exigeix un treball minuciós i que demana una autèntica labor de reconstrucció, la qual cosa exigeix moltes hores de feina i una gran dosi de paciència i d'anàlisi. Com apunten els autors, la comptabilitat en el segle XIX funcionava de manera radicalment diferent a l'actual, perquè seguia diferents criteris, segons el propietari o l'administrador que l'elaborés, la qual cosa obliga a utilitzar altres maneres de sistematització, a vegades imprecises. A més de la documentació, també s'han servit d'una bibliografia àmplia que recull investigacions en els diversos camps d'anàlisi que presenten, concretada bàsicament en l'àmbit català, sense oblidar autors espanyols i europeus.

El llibre està estructurat en cinc grans apartats. El primer està dedicat als sistemes de tinença i a la gestió de la gran propietat. Els autors n'estudien l'origen i la seva importància i estableixen relacions amb el model fixat pels historiadors clàssics. Plantegen els intents i els resultats de l'explotació directa durant el segle XIX en comparació amb les terres donades a parceria que,

rents modalitats, era el sistema més general a Catalunya. Amb relació a la parcel·lació, analitzen les possibilitats que tenien els propietaris, a través dels contractes, d'intervenir en els usos del sòl, en el quadre tècnic en què s'havien de realitzar les activitats, en les mesures per mantenir la capacitat productiva de la finca o en les inversions. Era un model que els resultava útil, perquè proporcionava força de treball i aportació financera per part dels parcers.

El segon capítol analitza el comportament dels propietaris a través de la despesa d'explotació. Efectivament, els grans propietaris, influïts per la difusió dels principis fisiocràtics i del liberalisme econòmic, es plantejaven com podien no solament mantenir la producció agrària, sinó també com augmentar-la amb una explotació més racional. Les comptabilitats en els patrimonis estudiats mostren el predomini de l'explotació indirecta i, tot i que recullen solament una part dels costos d'explotació, ofereixen dades sobre els canvis tècnics, l'evolució de la renda obtinguda pel propietari en els cinc conceptes en què els autors han classificat la despesa corrent (salari, *inputs* materials, administració, manteniment i inversió) i la importància que cada un d'ells tenia en relació amb el total.

Els dos apartats següents, relatius, d'una banda, a l'estructura i a l'evolució de l'ingrés, i de l'altra, als grans cicles de la renda a partir del balanç d'explotació, parteixen de l'anàlisi de les comptabilitats concretes a través de l'evolució de l'ingrés durant el període 1820-1940. En la primera part, classifiquen les en-

trades, valoren quines eren les més importants i com van evolucionar en el decurs del temps. Amb relació als cicles de la renda, els autors destaquen la seva inestabilitat al llarg de tot el període i expliquen els esforços que van fer els propietaris per tendir a una diversificació dels ingressos per tal de contrarestar la imparable pèrdua de rendes.

El darrer dels capítols està dedicat al gruix de població pagesa que no tenia prou terres per cobrir les seves necessitats i es contractaven per treballar en règim de parcel·lació o a jornal. Destaquen els mossos, els criats, les minyones, els rabassaires, els parcers, els masovers i els jornalers. També es refereixen a l'emfiteusi, a la rabassa i als contractes de petites parcel·les.

Garrabou, Planes i Saguer acaben recollint en un epíleg les conclusions que els porten a afirmar que el capitalisme va penetrar en el camp català, malgrat que Catalunya està lluny del que tradicionalment s'ha concebut com a prototipus de capitalisme agrari. No obstant alguns intents d'explotació directa durant la segona meitat del segle XIX, no s'hi desenvolupà el model de gran explotació amb treball assalariat propi d'altres regions. Tal com els autors asseguren, «ni per la dimensió habitual de les explotacions en què es desagregava tota gran propietat, ni pel règim de tinença, ni pel caràcter poc "empresarial" dels parcers i arrendataris, ni pel limitat recurs a la mà d'obra assalariada, etc., la gran propietat catalana i el sistema articulat al seu entorn podien ser considerats capitalistes» (p. 226). I afegeixen que el que s'ha anomenat capita-

lisme agrari va ser un model minoritari, perquè respon a una definició tan restrictiva que es va donar a molts pocs llocs. Arran d'estudis posteriors, han sorgit les propostes d'alguns autors que opten per ampliar el marge de la definició fins a incloure-hi els sistemes d'explotació familiar integrats en un mercat capitalista desenvolupat.

A Catalunya, el model va tenir «un caràcter decididament pagès» (p. 231). Es va optar per l'explotació indirecta, dins de la qual la parceria i la masoveria eren absolutament dominants, fins que a la segona meitat del segle xx, quan va arribar la crisi de la parceria, el conreu directe amb treball familiar es va imposar com a forma d'explotació. Mentrestant, els terratinents rendistes veien com disminuïa la seva influència, i solament els grans propietaris que van complementar la producció agrària amb la transformació i la comercialització van escapar-se de la crisi i van mantenir-se.

Es tracta d'un llibre sòlid, ben documentat, que analitza de manera meticulosa l'obtenció de la renda i la seva inversió. Els exemples concrets permeten observar la diversitat de solucions que existeixen a Catalunya, no solament entre la Catalunya sud-occidental i la Catalunya Vella, sinó les adaptacions i les varietats dins de cada una d'aquestes zones. Alternen les informacions sorgides directament de la documentació amb l'anàlisi teòrica de conjunt i la comparació amb altres models, espanyols o europeus. L'estudi de la comptabilitat els dona peu a presentar visions detallades dels canvis dels conreus, que responien a motivacions de

mercat o a canvis socials. Arriben a conclusions sobre les modificacions en els contractes per tal d'adaptar les exigències d'extracció de renda a la pèrdua de valor dels actius agraris i analitzen l'evolució de la contractació del treball a jornal. Les anàlisis dels cicles de la renda els permeten oferir una evolució del comportament de la gran propietat a Catalunya, des de l'any 1820 fins a l'any 1950, que mostra com la preocupació dels propietaris per augmentar les rendes es va concentrar especialment durant la segona meitat del segle xix i evidencia com la crisi de la fi del segle i els canvis que es van produir a l'entorn de la Primera Guerra Mundial, moment en el qual la incidència del mercat global va ser més forta, van aconsellar als grans propietaris que s'apartessin de les terres, deixant l'explotació en mans dels parcers i, en molts casos, a vendre-les. Apunten que, a partir de 1950, el model tecnològic de la revolució verda acabà imposant l'explotació familiar.

El treball rigorós i exhaustiu de la documentació, l'exposició clara de les conclusions que es desprenen d'aquesta anàlisi i la constant comparació amb altres models d'explotació converteixen aquest llibre en una obra de gran interès i de referència pel que fa als estudis d'història agrària de la Catalunya contemporània.

CARME SANMARTÍ ROSET

PÉREZ-BASTARDAS, Alfred (1999). *Francesc Moragas i la Caixa de Pensions 1868-1935*. Barcelona: Edicions 62. 503 p.

— (2001). *Josep Maria Boix i Raspall (1887-1973)*. Barcelona: Edicions 62. 335 p.

Els homes que van fundar i construir la institució financera més important de Catalunya, la Caixa, han estat fins fa ben poc uns personatges força desconeguts per a les generacions actuals. El primer reconeixement que cal retre, per tant, és a Alfred Pérez-Bastardas que és qui ens ha donat a conèixer el pensament i, sobretot, les aportacions tècniques de Francesc Moragas, fundador i primer director de l'entitat; i al seu successor, Josep Maria Boix. Tots dos van fer possible tant el creixement com l'expansió i transformació impressionant de l'entitat. Avui la Caixa és, pròpiament, el gran banc de Catalunya, amb una gran presència a tot Espanya, però també és la institució privada més potent en el camp de les activitats socials i culturals, en les quals ja ha deixat un rastre significatiu.

L'extraordinària preparació tècnica de Moragas i Boix, especialment en temes d'assegurances i previsió, ja havia estat apuntada per Alfred Pérez-Bastardas en la seva tesi doctoral sobre la vida política del seu avi, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sampere (1871-1944)*, publicada també per Edicions 62 el 1987. Una preparació que va resultar decisiva per a la constitució de la Caixa a conseqüència de la vaga general de 1902. La vaga general va ser el detonant, però la Caixa no hauria estat mai realitat sense la maduració d'unes idees i projectes

que Moragas propugnava des de feia temps i sobre les quals Pérez-Bastardas ha investigat amb rigor.

La contribució de Francesc Moragas i Barret a la constitució de l'Institut Nacional de Previsió (INP) i els fonaments de l'Estat del benestar a Espanya són algunes de les aportacions més significatives del treball de Pérez-Bastardas. Per això, una part important de la primera biografia està dedicada a explicar les intenses relacions entre la Caixa i l'INP. Fruit d'aquestes relacions, la Caixa va ser declarada entitat similar a l'INP el 1908, el mateix any de la fundació de l'Institut, i després, des de 1921, l'administradora oficial a Catalunya i Balears de les assegurances obligatòries. Durant aquestes dues primeres dècades del segle xx, el pensament de Moragas va experimentar una gran transformació. De defensor a ultrança de les assegurances privades, va anar evolucionant de mica en mica fins a convertir-se en el gran impulsor de les pensions públiques. Aquest sentit pràctic que sempre acabava guiant el seu pensament fou el que li va permetre situar Catalunya i Balears com a principals territoris d'implantació de les pensions obligatòries a través de la Caixa. Aquest pragmatisme després serà reconegut per Cambó: «Moragas, amb la creació de la Caixa, ha format la institució més important d'aquest país, probablement, potser la més catalana. El personatge és sensacional, únic... Nosaltres, els polítics, hem fet el que hem pogut. El senyor Moragas ha creat la realitat pura i simple».

Però en el cas de Moragas, aquestes reflexions, debats i lluites sobre els models socials més convenients sempre

anaven acompanyats d'estudis i arguments tècnics. Això va determinar un estil de treball amb els seus companys més pròxims: Lluís Ferrer-Vidal, president de la Caixa; Albert Bastardas, vicepresident; Josep Maria Boix, primer sotsdirector i després director general, o Josep Maluquer Salvador, conseller delegat de l'INP. Aquest estil de treball basat en els coneixements tècnics va anar configurant un esperit innovador, una cultura financera i social preocupada per incorporar les darreres aportacions tècniques i organitzatives. És el que ha anat constituint la cultura de la Caixa i que, d'alguna manera, s'ha anat transmetent de generació en generació.

El primer Moragas que ens presenta l'historiador Pérez-Bastardas és un jove militant del Centre Escolar Catalanista i de la Lliga (amb Narcís Verdaguer i Callís, i Enric Prat de la Riba) i un dels personatges més representatius del catolicisme social d'inicis de segle, juntament amb Ramon Albó. És també un tècnic, un expert en càlculs actuàrials, assegurances, comptabilitat financera, i un gran divulgador de les iniciatives socials més avançades dels països que més havien desenvolupat la legislació social a través de les publicacions *Los Seguros* i *Revista Social*, de les quals fou director —també fundador de la segona— i *El Trabajo Nacional*, de la patronal Fomento del Trabajo Nacional.

Pérez-Bastardas defineix Moragas com «un liberal orgànic de la Lliga Regionalista o de la burgesia industrial catalana que, com a tècnic i expert en temes d'assegurances i previsió, es comporta com a intel·lectual professional al servei

d'una idea d'harmonia interclassista, convençut que la integració de les classes populars ha de venir de la solució econòmica propiciada per aspectes tan punyents com les assegurances socials, el millorament de les condicions de treball i el respecte als drets individuals».

En bona part, la tasca de Moragas es podria sintetitzar en l'intent de convèncer el sector més sensible de la burgesia catalana per crear la Caixa, una eina d'harmonització social, mitjançant l'hàbit de la previsió social. Per això comptarà amb la contribució de Ferrer-Vidal, «l'artífex principal en l'àmbit patronal de donar suport a Moragas, sense el qual no hauria pogut realitzar la seva obra». La rigorosa recerca sobre l'evolució i la influència del pensament de Moragas en les elits dirigents és segurament una de les aportacions més valuoses del treball d'aquest historiador.

En el seu pensament hi ha una forta influència de Jaume Balmes, estudiós de la realitat social preocupat per « cercar un sistema d'equilibri nou entre el món antic amb el qual se sentia identificat i el món nou que admirava, comprenia, temia i detestava alhora », com ha escrit Josep Maria Fradera. Un Balmes per al qual la civilització és «el mayor bienestar posible para el mayor número posible». Una proposta que recorda les idees del pioner de les caixes d'estalvis a Anglaterra i, per tant, a Europa, Jeremy Bentham, que predicava que el principal objectiu de la legislació era aconseguir «la més gran felicitat per al més gran nombre».

Com subratlla Pérez-Bastardas, el fundador de la Caixa era un home que va anteposar el seu compromís social a

qualsevol bandera política, fet que li va comportar el distanciament de la Lliga per tal de no posar en perill les negociacions que mantenia amb el Govern de Madrid per aconseguir l'exclusiva de les assegurances obligatòries a Catalunya i Balears per a la Caixa. La realitat d'aquest compromís és aclaparadora. La Caixa va jugar un paper cabdal en el finançament d'institucions com ara la Mancomunitat i l'adquisició de la Fundació Plandiura. També va finançar la construcció de la Universitat Industrial i la d'un important nombre d'escoles arreu de Catalunya, així com la construcció de la Maternitat, cases barates i l'enllumenat i clavegueram de molts pobles de Catalunya. Paral·lelament, va posar en marxa un seguit d'obres socials, com ara els Homenatges a la Velleja, o n'incorporà d'altres de ja existents, però que passaven per dificultats financeres, com ara l'Institut de la Dona que Treballa o el Sanatori de Torrebonica.

L'estudi d'Alfred Pérez-Bastardas subratlla aquest sentit pragmàtic que va fer que, moltes vegades, s'anticipés a les decisions del Govern, creant un embrió de l'Estat del benestar privat que comptava amb més de cinquanta mil beneficiaris i que va tenir una influència desiva en el desplegament de les institucions socials públiques a Espanya.

Per al desenvolupament de la seva obra, Moragas va comptar amb una col·laboració fonamental, la de Josep Maria Boix Raspall, que s'incorporà a la Caixa el 1924 com a sotsdirector, i a qui Bastardes dedica el segon llibre. Boix, catedràtic de Dret Mercantil a la Universitat de Barcelona, va substituir Moragas

en la direcció de l'entitat entre 1935 i 1939, segurament els anys més difícils de la seva història. Va pagar amb la presó la defensa de la institució, però la Caixa va sortir sencera de la guerra, la qual cosa va fer possible que continués el seu desenvolupament, malgrat la dura repressió franquista contra tot el que feia flaire de social o catalanista.

Pérez-Bastardas ens presenta la figura de Boix, «aparentment a voltes mística, pusil·lànime i molt religiosa», que es va convertir en «l'objectiu més important i visible de la repressió social i política que es va abatre sobre la Caixa de Pensions».

La trajectòria professional de Josep Maria Boix té un significatiu punt de connexió amb el món dels activistes catòlics socials a la *Revista Social*, fundada per Moragas el 1902. Pocs anys després, Boix va començar a col·laborar en la revista en fer-se càrrec de la crònica del Movimiento Social Español. A partir d'aquí, el compromís de Boix amb les institucions i els moviments socials s'anirà enfortint, primer amb el projecte de l'Acció Social Popular que impulsava el pare Gabriel Palau i, més tard, com a professor de la càtedra de Previsió i Assegurances Socials de l'Escola Social, institució que patrocinava el Ministeri de Treball. L'historiador dedica especial atenció a la descripció d'aquest món de relacions amb els principals protagonistes del reformisme social com ara Josep Maluquer, Álvaro López Núñez, Severino Aznar i Pedro Sangro Ros de Olano.

En qualsevol cas, la recerca més important, i alhora la més emotiva, que ocupa una bona part d'aquesta segona obra és la que Pérez-Bastardas dedica a

descriure el calvari del llarg procés que acabà en una condemna de tres anys de presó «por un delito de Auxilio a la Rebelión». Un dels delictes pel qual fou acusat Boix fou la concessió d'un crèdit a l'Ajuntament de Barcelona i a la Generalitat per a la compra de la col·lecció d'art Plandiura, base del Museu de Catalunya. En definitiva, com assenyalà l'autor, Boix va ser condemnat precisament per «haver intentat mantenir la legalitat institucional abans i després del 18 de juliol de 1936, malgrat la inestabilitat constitucional i estatutària de Catalunya».

ANDREU MISSÉ

PARRAMON HOMS, Clara Carme (2000). *Similituds i diferències. La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet. (Col·lecció «Recerques»; 1. Premi Marqués de Lozoya 1997)

Actualment, la migració a Catalunya torna a revifar com a tema de discussió, d'anàlisi, de reflexió i, moltes vegades, també de preocupació. La presència creixent de persones procedents d'altres països, amb altres llengües, amb costums i maneres de fer diverses, focalitza l'atenció de la població i dels mitjans de comunicació. Sovint, la tendència a posar èmfasi en la diferència no permet veure els punts de contacte i d'unió entre la població nouvinguda i la que ja està instal·lada, entre els forans i els autòctons.

Aquesta «nova» immigració acapara la pràctica totalitat de l'atenció social i també és un dels objectes prioritaris d'estudi per part de les ciències socials. La migració interior, entesa en un sentit ampli com la que transcorre dintre dels límits de l'Estat espanyol, ha perdut vigència i interès no tan sols des del món dels mitjans de comunicació, sinó també des del vessant més acadèmic. Una constatació que no pot deixar d'estranyar i sorprendre en una societat, com la catalana, que ha conegut —circumscribint-nos al segle xx— una arribada tan massiva de població, però que encara avui dia és destinació i origen d'uns intercanvis migratoris destacables amb la resta d'Espanya.

La migració —dita dels murcians— en els anys vint o trenta o la posterior migració de la dècada dels anys seixanta i setanta —molt variada pel que fa a la procedència de les persones que hi arribaren— són dos dels moments en què els intercanvis migratoris dintre d'Espanya i, en concret, a Catalunya, van conèixer un període de creixement més intens. Fins i tot, es podria parlar d'una certa excepcionalitat en el decurs del sistema migratori espanyol i català que es va perfilar durant el segle xx. Aquests dos moments van acaparar gran part de l'atenció en els anys en què es varen produir i van ser, amb força paral·lelismes amb la situació actual, motiu de reflexió i preocupació ciutadana respecte a l'impacte que la recepció massiva d'aquesta població podia tenir sobre la societat i la cultura catalana.

Tot sovint, l'òptica d'estudi ha tendit a accentuar la globalitat o, més ben

dit, una certa idea d'homogeneïtat d'aquesta immigració. L'escala espacial d'anàlisi preferent, en molts casos, ha estat el conjunt de Catalunya, i el tractament de la immigració ha estat generalitzat, amb poca diferenciació interna dels diversos grups socials i de les diverses procedències que composaven aquesta immigració.

El treball de Clara Parramon marca una novetat en aquest sentit, ja que introdueix aquests elements en la seva reflexió. D'una banda, l'autora s'ha centrat en l'estudi d'una localitat concreta, en aquest cas l'Hospitalet de Llobregat, i de l'altra, tal com s'indica al títol, l'atenció s'ha dirigit de manera prioritària a analitzar les similituds i diferències que és possible trobar en una immigració molt més heterogènia del que tot sovint es presenta. Una immigració composta per una pluralitat de persones i sobre les quals Clara Parramon ha agafat, com a variable bàsica d'anàlisi, la diversitat de procedències de les persones que la protagonitzaren.

Aquest llibre exposa els primers resultats d'un procés més ampli de recerca que Clara Parramon realitza actualment i que ha subdividit en dues fases, com ella mateixa exposa en els primers capítols. En aquesta primera fase, que ha donat lloc a la seva memòria de recerca i a partir de la qual s'ha realitzat aquest llibre, la metodologia de treball s'ha fonamentat en dades quantitatives i, en concret, en la informació proporcionada pel cens de 1991. Una segona fase, actualment en curs, utilitzarà de manera prioritària eines metodològiques de caràcter qualitatiu, i cal esperar que desemboqui

en una interessant tesi doctoral sobre la migració interior a Espanya durant aquelles mateixes dates, encara que, en aquest cas, l'objecte d'estudi el constitueix el procés migratori de les dones.

El llibre s'estructura en nou capítols més una introducció i uns apartats finals corresponents, en primer lloc, a una acurada i completa bibliografia sobre el tema i, en segon lloc, a una interessant aportació de taules i mapes que a manera d'annex permet completar la informació que s'exposa al llarg dels diferents capítols.

Els tres primers capítols formen una unitat en si mateixos i presenten els elements teòrics i metodològics que han servit de base per a la recerca. Així, en el primer capítol, «El context històric i l'àmbit escollit», se situen les migracions dels anys seixanta dintre del context econòmic i social d'aquell moment i, a la vegada, se situa l'àrea d'estudi —l'Hospitalet— dintre d'aquest marc, com una unitat força representativa de la situació d'aquells anys. En aquest sentit, l'Hospitalet constitueix un cas paradigmàtic a Catalunya de la construcció d'una societat i una ciutat conformada per la immigració. Un simple cop d'ull a l'evolució poblacional d'aquest municipi mostra el creixement que ha experimentat la ciutat durant el segle xx. Si el cens de 1900 donava una xifra de 4.891 habitants, aquesta dada ja es multiplicava per quinze l'any 1950, quan el municipi comptava amb 71.580 habitants i, tan sols trenta anys després —l'any 1981—, que és el període que s'analitza en aquest estudi, la població ja es va situar prop de la barrera dels 300.000 habi-

tants. Per tant, l'increment de població va ser exponencial, el paisatge urbà de la ciutat va canviar de soca-rel, es van crear barrades completament noves i es van generar nombroses situacions conflictives, així com tot un seguit de mancances en una ciutat que havia d'absorbir aquesta quantitat de població sense eines de planificació útils i sense un finançament adequat.

En el segon capítol, «El tema i l'univers d'estudi», s'exposen les principals idees que han servit de guia en la recerca que es va portar a terme. L'objectiu principal de la recerca va ser l'estudi de les estratègies i els processos d'integració social i adaptació cultural que van desenvolupar els diversos col·lectius que emigraren a Catalunya, i com van elaborar o reelaborar les seves identitats ètniques. I ho fa partint, com s'ha apuntat amb anterioritat, de l'heterogeneïtat de la immigració, una heterogeneïtat en la qual la variable procedència té un pes determinant, en la mesura que els bagatges culturals de la població immigrada eren diferents. Per tant, fuig d'una visió dicotòmica, que sovint ha estat i encara és la més present a l'hora d'analitzar o conceptualitzar la migració interior, entre població nascuda a Catalunya i població immigrada, entre població autòctona i població forana. El rigor i la vàlua del treball fet queda ben palès en aquest capítol on hi ha un seguiment interessantíssim i una anàlisi i avaluació de la recerca realitzada al voltant de la immigració a Catalunya, amb múltiples referències als estudis que s'han fet entorn de la migració interna a Espanya i, concretament, als fluxos migratoris entre Catalunya i Es-

panya durant aquells anys. I no tan sols des de l'antropologia, sinó des d'altres camps de les ciències socials: economia, geografia, demografia o sociologia. El capítol es tanca amb els criteris que van guiar la selecció de les regions de procedència dels immigrants: Andalusia, Aragó, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia.

El tercer capítol, «Disseny teòric i tècnic», tanca aquest primer bloc teòric i metodològic amb tota una sèrie de qüestions tècniques centrades fonamentalment en el tractament i els problemes que ha comportat el treball amb les dades del cens de població de 1991. La recerca que s'ha realitzat, tal com s'ha exposat anteriorment, ha tingut un caire bàsicament quantitatiu, d'explotació de les dades censals. Això no obstant, Clara Parramon s'ha servit d'altres eines metodològiques qualitatives per ajudar a interpretar les dades. L'observació participant, la realització d'històries de vida i d'entrevistes en profunditat han estat algunes de les tècniques de treball de camp qualitatives que han permès, com apunta la pròpia investigadora, la familiarització amb els diversos col·lectius i les seves activitats associatives. Tanmateix, és un treball de camp no conclòs, però que comença a fonamentar la segona part de la recerca, basada prioritàriament en aquestes tècniques metodològiques.

Presentats aquests elements d'anàlisi i aproximació a l'objecte d'estudi, en el segon bloc —des del capítol quart fins al capítol vuitè— s'analitzen de manera més aprofundida les variables que es van tenir en compte en la recerca. La descripció de cadascuna d'aquestes variables, globalment i per procedències,

s'acompanya sempre de l'intent de relacionar aquests resultats amb les hipòtesis o preguntes de partida, amb la contrastació respecte dels elements teòrics que guien la recerca per perfilar noves preguntes, idees i noves línies d'investigació. L'estructura per sexes i edat de la població immigrada constitueix l'eix del capítol quart, «L'estructura de les poblacions». El nivell d'instrucció i el coneixement del català, amb una atenció especial a les diferències entre homes i dones, és la base del capítol cinquè, «Els nivells d'instrucció». L'estat civil i la composició de les unitats domèstiques, amb un interessant apunt sobre els índexs d'endogàmia i exogàmia dels diferents col·lectius immigrants segons la seva procedència, s'analitza al capítol sisè, «Sobre les parelles i les unitats domèstiques». A continuació, a «Categories socioprofessionals», reuneix tot el seguit de variables que relacionen la població, i concretament la població immigrada, amb el treball: la relació amb l'activitat, la branca d'activitat, la situació socioprofessional i la professió, que són les quatre variables laborals sobre les quals proporciona informació el cens de població. Finalment, aquest bloc es tanca amb una anàlisi de la distribució territorial de les diverses comunitats estudiades, a «La distribució territorial en el marc de l'evolució urbanística de l'Hospitalet», i ho fa amb un nivell de detall elevat, ja que no tan sols es planteja a escala dels districtes (set) i barris de la ciutat (onze), sinó que baixa fins al nivell de les seccions censals (dues-centes vint-i-sis), els mapes de les quals es troben en l'annex.

L'últim capítol recull les principals

conclusions de l'estudi, però enceta noves idees, preguntes i hipòtesis per continuar la recerca. Els punts comuns entre els diversos col·lectius d'immigrants segons la seva procedència són múltiples. Les característiques socioeconòmiques i l'especialització en determinades activitats productives, les condicions del mercat laboral al qual accediren en el moment de la seva arribada, les condicions de la vida urbana i quotidiana a la ciutat de l'Hospitalet en el moment del seu assentament, el baix nivell d'estudis i d'escolarització, l'elevat nombre de castellanoparlants, etc. són elements presents en les persones protagonistes d'aquella immigració. Però una observació més detallada permet apreciar diferències apreciables que conviden a una aproximació que tingui en compte el que tenen de divers els diferents grups analitzats segons la seva procedència, però també segons el sexe, que és un dels eixos que també forma part de l'estudi de la mateixa investigadora.

A partir d'aquí, Clara Parramon es qüestiona i es planteja tot un seguit de nous interrogants i matisacions que són els que queden oberts de cara a la posterior continuïtat de la recerca que porta a terme. Així, i per citar tan sols alguns exemples més rellevants, apareixen els interrogants sobre com ha condicionat i condiciona la integració social i cultural els diferents nivells d'instrucció de la població, o el diferent tipus de propietat o pertinença de la terra en les societats de partida; o bé, què implica l'existència de xarxes migratòries prèvies i l'existència de tradicions migratòries diverses entre les diferents procedències. En

la mateixa línia, es planteja en quina mesura el treball per compte propi es connecta amb l'existència d'universos simbòlics diversos. O, finalment, i a causa de la importància que assumirà de cara a la futura tesi doctoral, apareix la importància de l'estudi específic de la migració femenina, el procés, les seves estratègies d'adaptació, amb una clara intencionalitat de trencar amb els múltiples llocs comuns que envolten el tema de la immigració a Catalunya procedent d'altres contrades d'Espanya i, amb més força, sobre la posició i el protagonisme de les dones en aquesta immigració.

Per tant, encara subsisteixen nombrosos interrogants sobre una migració que actualment ha quedat relegada a un segon pla. Amagada, i a vegades oblidada, es mou en un terreny incert. Ja forma part de la nostra història, però encara està força pròxima a nosaltres. Molts dels protagonistes encara viuen, i molts de nosaltres encara tenim força present l'experiència vital d'aquestes persones i el que va suposar la migració per a elles, com a alteració significativa del seu mode de vida. Clara Parramon intenta rescatar aquestes històries, i aquest llibre és un primer pas en un projecte de recerca més ambiciós que continua i que continuarà en el futur.

La vàlua de l'aportació del treball de Clara Parramon, a més, s'ha d'inscriure que no només es tracta d'un treball acurat i que ha cercat la descripció detallada d'una realitat complexa, sinó que parteix de tot un seguit d'elements teòrics que es contrasten amb l'anàlisi de la situació hospitalenca i que, a la vegada, serveix com a element per a la re-

flexió i l'obertura de noves vies de debat i d'interrogants sobre una qüestió que encara necessita més aportacions específiques i més atenció científica de la que actualment se li presta.

MIGUEL SOLANA SOLANA

PUIGSECH I FARRÀS, Josep (2001). *Nosaltres, els comunistes catalans. El PSUC i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil*. Vic: Eumo Editorial.

Des d'uns quants anys ençà, el període de la Guerra Civil espanyola i el franquisme estan essent objecte d'anàlisi històrica per omplir els buits encara existents en la nostra història més recent o per la revisió dels estudis existents des de fa vint-i-cinc anys, mediatitzats per les circumstàncies polítiques i l'escassa documentació a l'abast dels investigadors en aquells moments. Aquesta focalització en el període 1936-1975 es deu a la possibilitat d'accedir a documentació que fins ara ha romàs inèdita dipositada en arxius o fons tancats per a la investigació històrica.

Per a la història contemporània de Catalunya, un dels temes que està essent objecte d'estudi és el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), del qual —a diferència d'altres partits— encara no comptem amb una història global que analitzi tota la seva trajectòria. Fins ara, teníem un coneixement dels seus orígens i de l'última etapa (1956-

1980) gràcies als estudis de José L. Martín Ramos i Carme Cebrián, respectivament, però ens mancava l'anàlisi de la trajectòria del partit durant la Guerra Civil, no tan sols per conèixer la seva evolució, sinó també per entendre millor i endinsar-nos en l'especificitat catalana que va suposar l'aparició del PSUC el juliol del 1936. És precisament en aquests aspectes que el llibre de Josep Puigsech excel·leix per sobre de qualssevol altres: omple un dels buits més flagrants que hi havia en la història contemporània de Catalunya, consulta noves fonts que han permès variar l'enfocament de l'anàlisi, ofereix documents interns del PSUC inèdits fins ara i revisa les conclusions o hipòtesis plantejades per aquells que havien tractat la història del PSUC durant la guerra.

Sense cap mena de dubte, el gran interès del llibre està en les fonts utilitzades, com són els documents del Centre Rus d'Estudi i Conservació de la Documentació de la Història Contemporània, i en l'enfocament de l'anàlisi basat en els documents redactats pels elements externs al partit, és a dir, el PCE i els delegats que la IC va enviar a Espanya durant la guerra: Codovila, Marty, Gerö, Togliatti i Stepanov. Com a conseqüència, això ha permès a l'autor confirmar, revisar o corregir les afirmacions establertes fins ara al voltant de l'actuació del PSUC durant la guerra, sobre la seva naturalesa i rescatar alguns documents interns del PSUC molt importants com són l'informe que va redactar Joan Comorera per a la IC durant la seva estada a l'URSS el febrer de 1938 (reproduït al final del llibre).

L'autor estructura l'estudi en dues parts ben diferenciades tot i que relacionades entre si: una primera dedicada a les relacions entre el PSUC i la Internacional Comunista —i, en conseqüència, amb el PCE com a representant de la IC a Espanya—, i una altra en la qual estudia l'estructura interna del partit, la militància, la procedència ideològica i les relacions establertes amb la UGT, la JSUC i el col·lectiu femení.

Després d'una breu introducció referent a la formació del PSUC en la qual corregeix la data de la fundació del partit —del 23 de juliol al 24—, l'estudi s'endinsa en les relacions que es van establir entre la IC-PCE i el PSUC i en les causes que dugueren aquest últim a iniciar la conversió en un partit marxistaestalinista que, segons l'autor, es va realitzar en tres etapes. La primera va des del juliol de 1936 fins al maig de 1937 i es caracteritza —tot i l'adhesió del PSUC a la IC— per la malfiança de l'organisme comunista vers el nou partit a causa de l'incompliment de la seva línia política que descartava a curt o mitjà termini la unió de socialistes i comunistes, i perquè amb la unificació no s'havia creat un autèntic partit comunista, ja que hi havia més elements socialistes, nacionalistes i comunistes no estalinistes dels que era desitjable. Això va provocar les crítiques despietades dels delegats de la Internacional Comunista al país —excepte Gerö— i del PCE que a més intentava convertir el PSUC en la seva filial a Catalunya, mentre que els comunistes catalans insistien a mantenir la independència i mantenir relacions en condicions d'igualtat com «un partit germà»,

tenint en compte la naturalesa diferent del partit. La segona etapa s'inicià a partir dels fets de maig de 1937, i l'autor exposa com, per les circumstàncies de la guerra, el PSUC moderà el seu missatge i caràcter nacionalista, estrenyí les relacions amb el PCE, va fer seves les consignes d'antitrotskisme de la IC, s'estructurà com a partit comunista amb l'adopció del centralisme democràtic i cada vegada augmentà més la seva identificació amb l'URSS. I, finalment, una tercera etapa, des del març de 1938 fins al febrer del 1939, en la qual se'ns mostra que les relacions del PSUC amb la IC ja han esdevingut més estretes i aquesta última tenia prou força com per cridar Comorera a Moscou i fer-li presentar un informe en el qual intentarà salvar l'especificitat del PSUC al·legant que ja s'havia iniciat la conversió en un partit comunista i que s'estava a punt d'aconseguir-ho —cosa que no era certa. L'autor destaca aquesta qüestió com l'inici de la boltxevització que culminà als anys quaranta durant l'exili: els dirigents de la IC —Dimitrov i Manuilski— acceptaren els plantejaments de Comorera a canvi de la boltxevització del partit, tasca que haurà d'emprendre un cop retornat a Catalunya, ja que la documentació estudiada per l'autor indica que la situació ideològica real del PSUC no era la que havia exposat davant la IC. El desenllaç de la guerra alentí el procés i va fer que només es veiessin afectats alguns importants quadres locals, tot iniciant-se les primeres reticències dels sectors dirigents moderats provinents de la USC.

A la segona part, l'autor analitza l'estructura, les relacions orgàniques, les causes del creixement i el tarannà ideològic de la militància des de l'òptica de la conversió en un partit comunista i de les relacions amb la IC. Com a dades més significatives que aporta Josep Puigsech cal destacar les dificultats del PSUC per esdevenir un partit comunista acceptable per al PCE i la IC ja que, dels militants que tenia, «només el 62 % era de base obrera» i en la direcció hi havia persones provinents de l'àmbit no comunista; la seva quantificació de la militància del partit que el porta a revisar el seu creixement, i una anàlisi de la distribució —segons els partits d'origen— de les secretaries del partit i les primeres «purificacions».

En resum, tot i que en alguns aspectes, vista la documentació estudiada, hagués estat possible un major aprofundiment en l'anàlisi i que algunes de les seves afirmacions podrien ser discutides, ens trobem davant d'un llibre bàsic per al coneixement de la història del PSUC, en el qual Josep Puigsech ens acosta al revers de la seva trajectòria durant la Guerra Civil, fugint de la documentació oficial pública del partit i ens dibuixa un PSUC que ha de fer la seva particular travessa del desert per convertir-se plenament en un partit comunista acceptable per la IC. I això ho fa d'una manera científica revisant i/o rectificat les hipòtesis que s'havien plantejat fins ara.

ANTONI LARDIN OLIVER

BALLESTER, David; RISQUES, Manel (2001). *Temps d'amnistia. Les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer de 1976 a Barcelona*. Barcelona: Edicions 62. (Col·lecció «Llibres a l'abast»), 201 p.

La història de la transició a la democràcia és un tema a penes encetat per la historiografia. La plena dedicació a la política de forces dels seus protagonistes *estel·lars* —sovint amb ubicacions diferents a les d'aleshores— fa que abundin molt més els testimonis i les hagiografies que no pas la reflexió mínimament distanciada sobre el procés. Fins i tot el rètol que l'identifica (transició) és tota una invitació als equívocs. Per exemple: com que la transició comença, segons alguns llibres de notable difusió, el 1973 amb la mort de Carrero Blanco, he arribat a veure en algun examen poc afortunat l'afirmació que el 1973 s'acaba el franquisme i comença la transició...

A més, hi ha una certa fixació en explicar abans que res la transició com un fruit de dinàmiques polítiques d'elits¹ —d'una banda— o com a conseqüència natural de l'evolució sociològica de la societat espanyola, amb discursos paral·lels —o sigui dels que mai es toquen en cap punt. Tanmateix les explicacions que avui tenen major impacte són, sens dubte, les que estan fonamentades en personatges *providencials* (del rei Joan Carles I, passant per Adolfo Suárez, Tor-

cuato Fernández-Miranda... i fins i tot Franco!).

Seguint el fil d'aquesta història de la transició, encara per fer, David Ballester i Manel Risques ens proposen l'exploració, híbrida entre la crònica i l'assaig interpretatiu, d'uns fets puntuals que tingueren una rellevància impossible de negligir en el context català i espanyol, pel que significaren d'erosió al primer govern de la monarquia postfranquista (i no democràtica encara, com s'ha repetit darrerament *ad nauseam* arran del vint-i-cinquè aniversari de la coronació del rei Joan Carles I).

Els autors estableixen clarament en el pròleg —sense possibilitat d'equívoc— que l'obra vol ser un punt de partida per a la recerca, però també la manifestació d'un compromís: «un homenatge als milers de ciutadans i ciutadanes de Catalunya i d'Espanya que van dedicar una part de la seva vida a lluitar per l'amnistia» (p. 9). Així, el contingut del llibre es va desplegant i segueix l'equilibri sempre difícil entre el compromís i el rigor, per tal de mostrar en tres capítols i un epíleg una reconstrucció fidel dels fets (capítols 2 i 3) i una interpretació tant del que ha significat l'amnistia en la societat espanyola contemporània, des dels inicis del segle XIX (capítol 1), com del que significà en concret l'amnistia reivindicada el febrer de 1976 i aconseguida a empenyes i rodolons en els dos anys següents (epíleg). Un interessant annex, fonamentalment hemerogràfic, tanca l'edició.

Els compromisos adquirits en el pròleg, per part dels autors, són assolits de manera molt notable. Gosar escriure sobre algun episodi de la transició amb

1. Vegeu, per exemple, la crítica que a aquestes interpretacions fa la introducció de Pere Ysàs al llibre *La transició a Catalunya i Espanya*, Fundació doctor Lluís Vila d'Abadal, Barcelona, 1997.

pretensió de rigor intel·lectual és ja una primera fita: abunden molt més —com ja he comentat— les utilitzacions interessades, amb finalitat patrimonialitzadora en positiu o en negatiu. Però entrant més en el detall, no hi ha dubte que l'homenatge plantejat està molt ben aconseguit, sense grans escarafalls, amb la crònica pacient dels fets. L'empatia respecte de les vicissituds dels manifestants del febrer de 1976 està assegurada en la narració dels fets (i despertaria ben segur una notable identificació —salvant les distàncies— entre la immensa majoria dels manifestants mal anomenats *antiglobalització* de convocatòries ben recents, de Barcelona a Gènova passant per Porto Alegre). Només el relat ponderat dels fets ens acosta molt a prop aquella realitat sense massa esforç i actua com un reconeixement als homes i dones que patiren les càrregues de la policia, les detencions, les tortures...

Però més enllà d'aquest objectiu, insisteixo que ben cobert, les reflexions inicials sobre el concepte d'amnistia i el significat divers que tingué durant el gairebé segle i mig que precedí les protestes de 1976, ubica molt bé el paper que els processos reivindicatius jugaven en el context de crisi del règim franquista. La visió de transició de despatx queda totalment desbordada —com la policia pels manifestants— per la constatació de com anaren evolucionant les *mesures de gràcia* del postfranquisme i del sistema parlamentari democràtic nascut de les eleccions del 15 de juny de 1977, i de l'imprevist procés constituent en què desembocaren. La successió de decrets amb indults parcials i amnisties

cada cop més àmplies, en comptes d'una única amnistia general, mostra clarament com el procés tenia molt de partit de tennis entre poder i oposició: una competició on s'apuntaren punts totes dues bandes i on quedaren marginats col·lectius com ara el de la Unió Militar Democràtica o el dels antics militars de la República. Els militars encara tindrien la presència pública de *poder fàctic*, guardià de les essències del règim franquista, almenys fins a esgotades les derivacions del 23 de febrer de 1981.

Aquest joc de decrets i contradecrets, amb avenços significatius a cada pas, però amb el manteniment de reserves que deixaven vigents sancions contra sectors que havien lluitat també per la democràcia, permet adonar-se de les limitacions amb què la multivariada oposició política afrontà la transició, però també de la seva força relativa: les disposicions legals no canvien a un ritme tan frenètic si no hi ha una situació de demanda social que ho justifiqui.

I aquest és, al meu entendre, l'objectiu assolit: servir de punt de partida per a la recerca. Demostrar que l'oposició no només existia i actuava, sinó que ho feia amb prou força com per no poder ser ignorada. I fer-ho al voltant d'un aspecte que podria semblar menor, com tants han interpretat que foren les manifestacions de febrer de 1976 a Barcelona, fins al punt d'aparèixer en la literatura memorialista a l'ús com unes manifestacions més entre les moltes que es donarien, sobretot posteriorment. Un bon punt de partida, no per conegut (almenys en els cercles més crítics amb una acadèmia tan abocada a servir de coreografia de cele-

bracions), menys imprescindible de continuar difonent i corroborant en la pràctica, com fan els autors. Amb *Temps d'amnistia*, un dels esdeveniments més significatius de les mobilitzacions per la democràcia recupera bona part del seu significat. Tanmateix, sospito que ens caldrà esperar nous lliuraments, lògicament, per anar ocupant un lloc al sol de les visions de la transició que es transmeten a l'opinió pública. Els autors ja saben, en part per experiència pròpia, que amb la història del franquisme ens ha passat, poc més o menys, el mateix.

MARTÍ MARÍN CORBERA

ARNABAT, Ramon; MARÍN, Martí (ed.) (2001). *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*. Valls.

Afortunadament, i després d'una llarga espera, s'han publicat en forma de llibre les actes del congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC), celebrat a Palma de Mallorca els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 1997. El decalatge temporal entre la celebració del Congrés i l'edició de les actes, fruit dels problemes intrínsecs del món editorial, fa que algunes de les recerques presentades, a hores d'ara, ja hagin estat acabades.

El llibre presenta una gran diversitat temàtica i una varietat gens menyspreable d'enfocaments metodològics.

Aquest fenomen és la conseqüència lògica del vigor que en els últims anys està assolint l'estudi, també a escala local, del franquisme —ja sigui en l'àmbit de la historiografia política, social o cultural— al Principat, al País Valencià i a les Illes. Sens dubte, l'objectiu dels assistents al Congrés i dels mateixos editors és mostrar-nos aquest dinamisme historiogràfic mitjançant la publicació de més de quaranta comunicacions (a la recambra s'han quedat nou comunicacions pendents de publicar) agrupades en quatre grans blocs temàtics: les formes d'articulació social i política; les estratègies culturals; els canvis socials, i la vida quotidiana durant el franquisme.

El primer bloc temàtic —les formes d'articulació social i política— és el més extens (està format per vint-i-quatre comunicacions) i té com a fil conductor les diferents respostes, ja siguin d'acceptació o de rebuig, al procés de socialització del *Nuevo Estado*.

La plena identificació del franquisme amb els postulats catòlics més integristes i reaccionaris fa que l'Església assumeixi un rol principal dins el *Nuevo Estado*. Com ens expliquen Jaume Barallat i Ernest Gallart a «L'Església i el seu apostolat seglar sota el franquisme a Lleida» i «Any zero: una aproximació al bisbat de Barcelona (gener-març de 1939)», respectivament, és una Església triomfant que participa activament de la imposició d'un dogma, el nacionalcatolicisme, caracteritzat per la necessitat de recristianitzar la societat i de recuperar recursos humans i materials.

Diverses comunicacions estan dedicades a l'estudi de les conseqüències

de la imposició del franquisme dins la societat civil. Si bé durant el primer vintenni franquista, l'eliminació del teixit social associatiu de preguerra és total, durant els anys del *desarrollismo* hi ha el ressorgiment del moviment ciutadà, en especial a través del moviment obrer, veïnal i universitari. El llibre ens mostra com el ressorgiment i l'auge de la contestació en ciutats com ara Sabadell, Terrassa i l'Hospitalet (articles d'Albert Arnau, Marc Ballestar, Joan Camós i Clara Parramon) van íntimament relacionats amb la vinculació de la lluita obrera, amb la lluita per les llibertats democràtiques. És la creació del que en el seu dia, en un article polèmic, Santos Julià va qualificar, si amb més o menys encert ja és discutible, de naixement de la consciència democràtica entre els obrers.

La reestructuració d'una societat civil profundament crítica i contestatària envers el règim fa que amb la mort del dictador el 1975 s'iniciï una transició caracteritzada per la pèrdua del control de l'espai públic, dels carrers, per part de l'autoritat, i el plantejament de dues opcions polítiques (ruptura o reforma) clarament diferenciades. Abans d'arribar a aquest procés de transició, ha estat necessària l'articulació d'un seguit de propostes intel·lectuals que tinguessin com a principal virtut qüestionar allò que Joan Francesc Mira (en la seva ponència «Les estratègies culturals») qualifica de *principi de l'ortodòxia* franquista.

En aquest segon bloc, les comunicacions ens mostren la dialèctica entre franquisme i cultura catalana. És, evidentment, una lluita desigual caracteritzada per l'assumpció per part del fran-

quisme de determinades expressions innòcues del folklore català (com a mostra de la riquesa regional de l'*España, una, grande y libre*), per la prohibició taxativa de qualsevol manifestació de catalanisme reivindicatiu i, finalment, pel pas d'una resistència cultural exclusivament testimonial a una contestació cultural que troba un ressò ampli entre col·lectius socials importants com seria el cas, per exemple, dels col·legis professionals.

En aquest sentit, és especialment suggeridora l'extensa i documentada comunicació «La llengua catalana als butlletins oficials eclesiàstics de les diòcesis catalanes durant el franquisme». És un estudi interessant per diversos motius. En primer lloc, ens evidencia que l'ús del català no és sinònim d'antifranquisme, ja que «la llengua catalana no es valora per ella mateixa, sinó com un instrument per facilitar la comunicació amb els fidels». I segonament, a través del comportament de les diòcesis catalanes, podem constatar el progressiu allunyament de la institució eclesiàstica vers el règim, sobretot a partir del Concili Vaticà II, mitjançant una major implicació en els moviments socials reivindicatius.

Els dos darrers apartats del llibre —«Els canvis socials» i «La vida quotidiana durant el franquisme»— ofereixen mostres interessants i detallades de la realitat social durant aquest període.

Pel que fa als canvis socials, tal com la historiografia política i econòmica ja ha fet reiteradament, podem diferenciar dues grans etapes: els anys de l'autarquia i els anys del *desarrollismo*. Els anys de l'autarquia són anys de misèria, de por, de repressió social sense contestació (si

exceptuem alguns esclats puntuals de ràbia fruit de la confluència de factors molt adversos com serien les vagues de 1946, la vaga de tramvies de 1951 i el moviment vaguístic de 1956-1957) en què hi ha un important procés d'acumulació de beneficis per part dels addictes al *Movimiento* (via el mercat negre, el clientelisme i la corrupció). Paral·lelament, trobem un oci intervingut centrat en els toros, el futbol i el cinema, que té com a únic objectiu l'evasió temporal d'una realitat crua i angoixant. És una repressió accentuada pel fet que les terres de parla catalana eren zones bàsicament industrials que varen restar fidels a la República i contràries a *el Alzamiento Nacional*. En contrast, els anys de *desarrollismo* són els del liberalisme econòmic —que no polític— caracteritzats pel desenvolupament industrial (que provocarà un fenomen migratori important) i l'aposta decidida pel turisme (sempre acompanyat de la necessitat de preservar la moralitat i l'ortodòxia social). Així, els canvis de població i ocupació «seran els motors del canvi social» i cal que siguin analitzats «d'una manera interrelacionada tots els seus efectes en la societat». Per tant, els Països Catalans entraran a la societat de consum moderna, però amb unes grans mancances (com seran la inexistència d'un urbanisme planificat no sotmès a l'especulació i d'un sistema educatiu adequat als nous temps), que expliquen el sorgiment de les mobilitzacions en defensa d'unes demandes d'allò que a l'Europa occidental era conegut com l'Estat del benestar.

Així doncs, a manera de conclusió, podem afirmar que *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla ca-*

talana presenta una doble virtut: d'una banda, és un repertori molt útil per als historiadors que vulguin conèixer cap a on es dirigeix la recerca sobre el franquisme als Països Catalans; i de l'altra, permet a una jove generació d'historiadors donar a conèixer al gran públic alguns dels resultats de llurs investigacions en marxa sobre el règim anterior.

ARAM MONFORT COLL